

Friedrich Pollock

ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ:

Οι δυνατότητες και τα όρια του

ΤΙΠΟΤΕ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΝΕΟ ΔΕΝ ΕΠΙΔΙΩΚΕΤΑΙ Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΑΡΘΡΟ. Κάθε σκέψη που διατυπώνεται εδώ έχει εκφραστεί και κάπου αλλού. Σκοπός μας είναι να συνοψίσουμε με κάποια συνέπεια διεσπαρμένες και συχνά συγκρουόμενες ιδέες ώστε ν' αποτελέσουν το σημείο εκκίνησης για μια συζήτηση σχετικά με την ικανότητα λειτουργίας του κρατικού καπιταλισμού.

Όσον αφορά τη μέθοδο αυτής της μελέτης, θα έπρεπε να τονιστούν τ' ακόλουθα σημεία. Το εάν ένα τέτοιο πράγμα όπως ο κρατικός καπιταλισμός υπάρχει ή μπορεί να υπάρξει μπορεί ν' αμφισβητηθεί σοβαρά. Εδώ, γίνεται αναφορά σ' ένα μοντέλο¹ το οποίο μπορεί να κατασκευαστεί από στοιχεία που είναι από καιρό εμφανή στην Ευρώπη και, σ' ένα μεγάλο βαθμό, ακόμη και στην Αμερική. Στην Ευρώπη, οι κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις από το τέλος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου ερμηνεύονται ως μεταβατικές διαδικασίες μετασχηματισμού του ιδιωτικού καπιταλισμού σε κρατικό καπιταλισμό. Η εγγύτερη προσέγγιση στην ολοκληρωτική μορφή του τελευταίου πραγματοποιήθηκε στην Εθνικο-σοσιαλιστική Γερμανία. Θεωρητικά, η ολοκληρωτική μορφή του κρατικού καπιταλισμού δεν είναι το μόνο δυνατό αποτέλεσμα της παρούσας διαδικασίας μετασχηματισμού. Είναι ευκολότερο, εντούτοις, να κατασκευάσουμε ένα μοντέλο γι' αυτόν παρά για τη δημοκρατική μορφή του κρατικού καπιταλισμού για την οποία η εμπειρία μας προσφέρει ελάχιστες ενδείξεις. Μια από τις βασικές μας υποθέσεις είναι ότι το ελεύθερο εμπόριο και η ελεύθερη επιχείρηση του 19ου αιώνα, εκτοπίζονται. Η αποκατάστασή τους καταδικάζεται, όπως για παρεμφερείς λόγους καταδικάστηκε η προσπάθεια ν' αποκατασταθεί ο φεουδαλισμός στη μεταναπολεόντειο Γαλλία. Η ολοκληρωτική μορφή του κρατικού καπιταλισμού είναι θανάσιμη απειλή για όλες τις αξίες του δυτικού πολιτισμού. Εκείνοι που επιθυμούν να διατηρήσουν αυτές τις αξίες πρέπει να καταλάβουν καλά τις δυνατότητες και τα όρια του επιτιθέμενου ώστε η αντίστασή τους να είναι αποτελεσματική. Πρέπει να είναι ικανοί να δείξουν, επιπλέον, με ποιο τρόπο

1. Ο όρος «μοντέλο» χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια του βερμπεριανού «ιδεατού τύπου».

οι δημοκρατικές αξίες μπορούν να διατηρηθούν σ' άλλες συνθήκες. Εάν είναι σωστή η υπόθεσή μας ότι πλησιάζει το τέλος της εποχής του ιδιωτικού καπιταλισμού, τότε κι ο γενναιότερος αγώνας για την αποκατάστασή του μπορεί να οδηγήσει μόνο σε μια σπατάλη ενέργειας κι ενδεχομένως να χρησιμεύσει ως όχημα για τον ολοκληρωτισμό.

Η έννοια «κρατικός καπιταλισμός»

ΣΤΗΝ ΓΟΡΓΑ ΑΥΞΑΝΟΜΕΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ για την επερχόμενη κοινωνική τάξη, οι περισσότεροι συγγραφείς αποφεύγουν τον όρο «κρατικός καπιταλισμός» και στη θέση του τοποθετούν άλλους όρους. «Κρατικά οργανωμένος ατομικής-ιδιοκτησίας μονοπωλιακός καπιταλισμός», «διευθυνόμενη κοινωνία», «διοικητικός καπιταλισμός», «γραφειοκρατικός κολλεκτιβισμός», «ολοκληρωτική κρατική οικονομία», «θεσπισμένος καπιταλισμός», «νεομερκαντιλισμός», «οικονομία της δύναμης», «κρατικός σοσιαλισμός», είναι μια ελλειπέστατη σειρά χαρακτηρισμών που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν το ίδιο φαινόμενο. Ο όρος κρατικός καπιταλισμός (όπως επιχειρηματολογούν) είναι πιθανά παραπλανητικός εφόσον θα μπορούσε να κατανοηθεί-ότι προσδιορίζει μια κοινωνία στην οποία το κράτος είναι ο βασικός ιδιοκτήτης όλου του κεφαλαίου, κι αυτό δέν βρίσκεται αναγκαία στις προθέσεις εκείνων που τον χρησιμοποιούν. Παρ' όλα αυτά, υποδεικνύει ορθότερα από όλους τους άλλους προτεινόμενους όρους, τέσσερα στοιχεία: ότι ο κρατικός καπιταλισμός είναι ο διάδοχος του ιδιωτικού καπιταλισμού, ότι το κράτος προσλαμβάνει σημαντικές λειτουργίες του ιδιώτη καπιταλιστή, ότι τα ενδιαφέροντα για κέρδος παίζουν ακόμη ένα σημαντικό ρόλο, κι ότι δεν είναι σοσιαλισμός. Ορίζουμε τον «κρατικό καπιταλισμό» στις δυο τυπικότερες παραλλαγές του, την ολοκληρωτική και τη δημοκρατική μορφή του, ως μια κοινωνική τάξη πραγμάτων που διαφέρει από τον «ιδιωτικό καπιταλισμό» από τον οποίο εισηγάξει ιστορικά, στ' ακόλουθα σημεία:

1) Η αγορά εκθρονίζεται από τη ρυθμιστική λειτουργία της ως συντονιστού της παραγωγής και της διανομής. Η λειτουργία αυτή αναλαμβάνεται από ένα σύστημα άμεσων ελέγχων. Η ελευθερία του εμπορίου, της επιχείρησης και της δουλειάς υπόκεινται σε τέτοιο βαθμό κυβερνητικής παρέμβασης που πρακτικά καταργούνται. Μαζί με την αυτόνομη αγορά εξαφανίζονται οι αποκαλούμενοι οικονομικοί νόμοι.

2) Αυτοί οι έλεγχοι παραχωρούνται στο κράτος το οποίο χρησιμοποιεί ένα συνδυασμό παλιών και νέων τεχνασμάτων, που συμπεριλαμβάνουν μια «ψευδο-αγορά», για να ρυθμίσει και να επεκτείνει την παραγωγή και να τη συντονίσει με την κατανάλωση. Η πλήρης απασχόληση όλων των πόρων² διασφραγίζεται ως το κυριότερο επίτευγμα στο οικονομικό πεδίο. Το κράτος παραβιάζει όλα τα όρια που χαραχτήκαν

2. Εδώ κατανοήθηκε απλώς ως απουσία της τεχνικά αποφευγθείσης «ανεργίας» όλων των τύπων της παραγωγής. Για τη συζήτηση αυτής

της έννοιας βλ. John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936.

για κρατικές δραστηριότητες εν καιρώ ειρήνης.

3) Σε μια ολοκληρωτική μορφή κρατικού καπιταλισμού, το κράτος είναι το εξουσιαστικό εργαλείο μιας νέας κυρίαρχης ομάδας, που προήλθε από τη συγχώνευση των ισχυρότερων κατεστημένων συμφερόντων, της ανώτατης βαθμίδας προσωπικού στη βιομηχανική κι επιχειρηματική διαχείριση, τα υψηλότερα στρώματα της κρατικής γραφειοκρατίας (συμπεριλαμβανομένης και της στρατιωτικής) και τις καθοδηγητικές φυσιογνωμίες της νυκτόφρας γραφειοκρατίας του κόμματος. Όποιος δεν ανήκει σ' αυτή την ομάδα είναι ένα απλό αντικείμενο της κυριαρχίας.

Σε μια δημοκρατική μορφή κρατικού καπιταλισμού το κράτος έχει τις ίδιες ρυθμιστικές λειτουργίες αλλά ελέγχεται και το ίδιο από το λαό. Βασίζεται σε θεσμούς που εμποδίζουν τη γραφειοκρατία να μετασχηματίσει τη διοικητική θέση της σ' ένα εξουσιαστικό εργαλείο και έτσι να θέσει τη βάση για τη μεταμόρφωση του δημοκρατικού συστήματος σ' ολοκληρωτικό.

Η κληρονομιά του συστήματος της αγοράς

ΞΕΚΙΝΑΜΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΟΘΕΣΗ ΟΤΙ ΕΠΙΚΕΙΤΑΙ Η ΩΡΑ του κρατικού καπιταλισμού, όταν η οικονομία της αγοράς γίνεται ένα εντελώς ανεπαρκές εργαλείο για την αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων. Η μεσαίου μεγέθους ιδιωτική επιχείρηση, και το ελεύθερο εμπόριο, η βάση για τη γιγαντιαία ανάπτυξη των ανθρώπινων παραγωγικών δυνάμεων στο 19ο αιώνα, καταστράφηκε βαθμιαία από τους απόγονους του φιλελευθερισμού, τα ιδιωτικά μονοπώλια και την κυβερνητική παρέμβαση. Η συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας σε γιγάντιες επιχειρήσεις, που έχει ως συνέπειές της τις ακαμπτές τιμές, η αυτο-χρηματοδότηση και η συνεχώς αυξανόμενη συγκέντρωση, ο κυβερνητικός έλεγχος του πιστωτικού συστήματος και του εξωτερικού εμπορίου, οι σχεδόν μονοπωλιακές θέσεις των συνδικάτων με τη συνεπαγόμενη ακαμψία της αγοράς εργασίας, η ευρείας κλίμακας ανεργία της εργασίας και του κεφαλαίου και τα τεράστια κυβερνητικά έξοδα για την προστασία των ανέργων, είναι μεταξύ πολλών άλλων συμπτωμάτων ενδεικτικά της παρακμής του συστήματος της αγοράς. Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο έγιναν χαρακτηριστικά, με διαφορετική ένταση, όλων των εκβιομηχανισμένων χωρών.

Τα υλικά που συλλέχτηκαν πρόσφατα από διάφορες κυβερνητικές υπηρεσίες καταδεικνύουν σε ποια έκταση έχει πραγματοποιηθεί μια παρεμφερής εξέλιξη στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι διαταραχές του συστήματος της αγοράς που προκλήθηκαν από το μονοπώλιο οξύνθηκαν από μια τεχνική επανάσταση στη σύγχρονη αγροκαλλιέργεια. Μια καταστροφική εξάρθρωση της παγκόσμιας αγοράς από τον πρώτο

3. Η καλύτερη εν συντομία περιγραφή της «ατάρρευσης του μηχανισμού της αγοράς» είναι ακόμη το πρώτο παράρτημα στο 13ο ντοκουμέντο της γερουσίας (74th Congress, 1st Session) για τις «Industrial Prices and Their Relative Inflexibility»

(Cardiner C. Means, 1935). Βλέπε επίσης τα πρόσφατα βιβλία για την παρακμή του ανταγωνισμού των Arthur Robert Burns, Edward H. Chamberlin, Joan Robinson.

παγκόσμιο πόλεμο απέκλεισε τους αγωγούς εξαγωγών που ήταν εργαλείο στην υπερνίκηση των δυσκολιών της αγοράς κατά τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα. Ο κίνδυνος που υπήρχε σ' αυτή την κατάσταση αναγνωρίστηκε και γίνονται μεγάλες προσπάθειες ώστε να λυθεί το πρόβλημα της δημιουργίας πλήρους απασχόλησης και ταυτόχρονα ν' απελευθερωθεί το αμερικάνικο σύστημα της αγοράς από τις δυνάμεις που το καταπνίγουν. Ανάλογες εξελίξεις μπορούν να φτάσουν σ' ένα τέτοιο σημείο όπου κανένα βραχυπρόθεσμο μέτρο αναδιοργάνωσης του οικονομικού συστήματος δεν μπορεί να εμποδίσει την ολοκληρωτική αποσύνθεση της κοινωνικής δομής. Μια τέτοια αναδιοργάνωση θα μπορούσε να γίνει με μια μακρά σειρά προσωρινών μέτρων, πολλά από τα οποία αλληλοαναιρούνται, χωρίς ένα εκ των προτέρων σχέδιο και συχνά ενάντια στις αρχικές προθέσεις των δημιουργών τους. Θεωρητικά είναι δυνατό να κατασκευαστεί ένα ολοκληρωμένο μοντέλο της νέας οργάνωσης που θα μπορούσε ν' αντικαταστήσει το απηρχαιωμένο σύστημα, έχοντας την ελπίδα να επιτευχθούν δύο στόχοι: να εγερθεί την πλήρη απασχόληση και να διατηρήσει τα βασικά στοιχεία της παλιάς κοινωνικής δομής.

Εάν το σύστημα της αγοράς πρέπει ν' αντικατασταθεί από μια άλλη οργανωτική μορφή, το νέο σύστημα πρέπει να επιτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες που συνδέονται αναγκαία με τον καταμερισμό εργασίας. Με γενικότερους όρους οι «αναγκαιές» αυτές λειτουργίες διαίρονται σε τρεις ομάδες: συντονισμός αναγκών και πόρων, διεύθυνση της παραγωγής και διανομή· αυτό συνεπάγεται

1) έναν τρόπο προσδιορισμού των αναγκών της κοινωνίας με όρους καταναλωτικών αγαθών, αναπαραγωγής των εγκαταστάσεων, των μηχανών και των πρώτων υλών κι επέκτασή,

2) κατανομή όλων των διαθέσιμων πόρων με τέτοιο τρόπο που να επιτυγχάνεται πλήρης απασχόληση και «μέγιστη» ικανοποίηση των παραδεκτών αναγκών,

3) συντονισμό κι έλεγχο όλων των παραγωγικών διαδικασιών με στόχο να επιτευχθεί η καλύτερη απόδοση, και

4) διανομή του κοινωνικού προϊόντος.

Οι βασικές αδυναμίες του συστήματος της αγοράς να τελέσει τις «αναγκαιές» λειτουργίες συζητήθηκαν ξανά και ξανά καθώς η φθορά και η ανικανότητά του ανέτρεπαν όλο και περισσότερο τα προηγούμενα επιτεύγματά του. Η κριτική εκφράστηκε κυρίως εναντίον της ανεπάρκειας του μηχανισμού των τιμών σε μια διευθυνώμενη παραγωγή, της αντιφατικής απόδοσης του κίνητρου για κέρδος που εμποδίζει τη χρήση των διαθέσιμων πόρων και των καταστροφικών μηχανισμών λειτουργίας που συντονίζουν την ασταθή οικονομία, δηλαδή, τους επιχειρηματικούς κύκλους με τις σωρευτικές διαδικασίες καταστροφής τους. Αλλ' ενώ πριν από τον

4. Μπορούν να προσδιοριστούν ως εκείνα χωρίς τα οποία ακόμη και η γηινή υπόσταση της κοινωνίας δεν μπορεί ν' αναπαραχθεί. Η περιγραφή που ακολουθεί κατανοεί, εντούτοις, ως «αναγκαιές» λειτουργίες εκείνες που επιτυγχάνουν τα καλύτερα αποτελέσματα στις δεδομένες ιστορικές

συνθήκες. Αυτό είναι που η φιλελεύθερη θεωρία αξιώνει για το σύστημα της αγοράς.

5. Σ' αυτό το απλό σχήμα, τα είδη πολυτελείας συμπεριλαμβάνονται στα καταναλωτικά αγαθά και τ' αμυντικά εφόδια στο μηχανικό εξοπλισμό.

πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ο μηχανισμός της αγοράς ήταν αποδοτικός, ακόμη κι αν ανέκαθεν ήταν μακριά από την πραγματοποίηση αυτού που θεωρητικά υποτίθετο ότι κάνει, η παρείσδυση των μονοπωλίων με τις άκαμπτες τιμές προκάλεσε βαθμιαία την κατάρρευση του συστήματος της αγοράς σε μια σταθερά αυξανόμενη κλίμακα.

Ένα νέο σύνολο κανόνων

Ο ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΑΝΤΙΚΑΘΙΣΤΑ ΤΙΣ ΜΕΘΟΔΟΥΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ μ' ένα νέο σύνολο κανόνων που βασίζεται στο συνδυασμό παλιών και νέων μέσων.

1) Ένα γενικό σχέδιο δίνει τη διεύθυνση της παραγωγής, της κατανάλωσης, της αποταμίευσης και των επενδύσεων. Η εισαγωγή της αρχής του σχεδιασμού στην οικονομική διαδικασία σημαίνει ότι πρέπει να κατασκευαστεί ένα σχέδιο για να επιτευχθούν σε εθνική κλίμακα επιλεγμένοι σκοποί μ' όλους τους διαθέσιμους πόρους. Αυτό δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη, ότι σχεδιάζονται εκ των προτέρων όλες οι λεπτομέρειες ή ότι δεν δίνεται στον καταναλωτή καμιά ελευθερία επιλογής. Αλλ' αυτό βρίσκεται σε οξεία αντίθεση με το σύστημα της αγοράς εφόσον η τελευταία λέξη για το τι ανάγκες θα ικανοποιηθούν και πώς, δεν ανήκει στην ανώνυμη κι ασταθή εκλογή της αγοράς, που διεκπεραιώνεται *post festum*, αλλά σε μια συνειδητή απόφαση για τους σκοπούς και τα μέσα, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές και πριν ξεκινήσει η παραγωγή. Η συζήτηση για το σχεδιασμό έφτασε σ' ένα σημείο που δείχνει ότι τα επιχειρήματα που υψώνονται εναντίον της τεχνικής ικανότητας λειτουργίας ενός τέτοιου γενικού σχεδίου μπορεί να διαψευστούν⁶. Το πραγματικό πρόβλημα μιας σχεδιασμένης κοινωνίας δεν βρίσκεται στην οικονομική αλλά στην πολιτική σφαίρα, στις αρχές που εφαρμόζονται για να αποφασιστεί ποιες ανάγκες θα προτιμηθούν, πόσος χρόνος θα δαπανηθεί για εργασία, πόσο από το κοινωνικό προϊόν θα καταναλωθεί και πόσο θα χρησιμοποιηθεί για επέκταση κτλ. Τέτοιες αποφάσεις δεν μπορεί, προφανώς, να είναι εξ ολοκλήρου αυθαίρετες αλλά είναι σε σημαντικό βαθμό εξαρτημένες από τους διαθέσιμους πόρους.

2) Οι τιμές δεν επιτρέπεται πλέον να συμπεριφέρονται ως κύριοι της οικονομικής διαδικασίας αλλά καθορίζονται διουρητικά σε όλους τους σημαντικούς τομείς της. Αυτό συνάγεται από την αρχή του σχεδιασμού και σημαίνει ότι προς όφελος μιας σχεδιασμένης οικονομίας η αγορά στερείται της κύριας λειτουργίας της. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υφίστανται πλέον τιμές, αλλά ότι αν και υφίστανται ο χαρακτήρας

6. Για μια συζήτηση της πρόσφατης εργογραφίας της θεωρίας του σχεδιασμού βλ. π.χ.: Eduard Heimann, «Literature on the Theory of a Socialist Economy», στο: *Social Research*, vol. VI, pp. 87f., Carl Landauer, «Literature on Economic Planning» στο: *Social Research*, vol. VII, pp. 498f., M. D. Dickinson, *Economics of Socialism*, London 1939.

Δεν υπαινισσόμαστε ότι ένα γενικό σχέδιο υ-

φίσταται στη ναζιστική Γερμανία ή υπήρξε εκεί ποτέ. Στη θέση του βρίσκεται ο στόχος του εξουλισμού όσο ταχύτερα και σαφέστερα είναι δυνατό, με την πλήρη χρήση όλων των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Εμφανίστηκαν μερικά στοιχεία σχεδιασμού, ενώ η αρχή του σχεδιασμού, χρησιμοποιούμενη κατ' αρχήν ως προπαγανδιστικό σλόγκαν, εξαπλώνεται ταχέως.

τους άλλαξε εντελώς. Επιφανειακά μπορεί να φαίνεται ότι δεν άλλαξε τίποτε, οι τιμές αναφέρονται και τ' αγαθά και οι υπηρεσίες εξοφλούνται με χρήμα· η άνοδος και η πτώση των κατά μονάδα τιμών μπορεί να είναι αρκετά συνηθισμένη. Αλλά οι σχέσεις μεταξύ των τιμών και του κόστους από τη μια πλευρά και ζήτησης και προσφοράς από την άλλη, ενώ στην ολότητά τους αλληλοσχετίζονται μ' αυστηρότητα, γίνονται ασύνδετες σ' εκείνες τις περιπτώσεις που τείνουν να συγκρουστούν με το γενικό σχέδιο. Ό,τι παραμένει από το σύστημα της αγοράς συμπεριφέρεται όπως ο προκάτοχός του αλλά η λειτουργία του έχει αλλάξει κι από γενικούς διαχειριστής της οικονομικής διαδικασίας μετατράπηκε σ' ένα στενά ελεγχόμενο εργαλείο. Τις τελευταίες δεκαετίες οι κατευθυνόμενες τιμές συνέβαλαν κατά πολύ στην καταστροφή του αυτοματισμού της αγοράς χωρίς να δημιουργήσουν νέες επινοήσεις για την ανάληψη των «αναγκαίων» λειτουργιών της. Βοήθησαν να εξασφαλίσουν μονοπωλιακά κέρδη εις βάρος των μη-μονοπωλιακών τιμών της αγοράς. Στον κρατικό καπιταλισμό χρησιμοποιούνται ως συμπληρωματικό τέχνασμα για την ενσωμάτωση παραγωγής και κατανάλωσης στο γενικό σχέδιο.

3) Τα κερδοσκοπικά συμφέροντα τόσο των ατόμων όσο και των ομάδων εξίσου μ' όλα τ' άλλα ειδικά συμφέροντα υποτάσσονται μ' αυστηρότητα στο γενικό σχέδιο ή σ' ό,τι το αντικαθιστά. Η κατανόηση των συνεπειών αυτής της αρχής συντελεί σημαντικά στην κατανόηση της ολοκληρωτικής στύγης εξουσίας. Υπάρχουν δυο αντιτιθέμενες ερμηνείες για το ρόλο των κερδοσκοπικών συμφερόντων στη ναζιστική Γερμανία. Η μια ισχυρίζεται ότι το κίνητρο του κέρδους παίζει ακόμη τον ίδιο ρόλο με πριν· η άλλη βεβαιώνει ότι οι καπιταλιστές στερήθηκαν της κοινωνικής τους θέσης κι ότι το κέρδος με την παλιά σημασία δεν υφίσταται πλέον. Νομίζουμε ότι και οι δύο τείνουν να παραβλέπουν το μετασχηματισμό μιας τέτοιας κατηγορίας όπως το κέρδος στη μοντέρνα κοινωνία. Τα κερδοσκοπικά συμφέροντα μπορεί να είναι ακόμη πολύ σημαντικά στις ολοκληρωτικές μορφές μιας κρατικοκαπιταλιστικής κοινωνίας. Αλλά· ακόμη και τα ισχυρότερα κερδοσκοπικά συμφέροντα υποτάσσονται βαθμιαία στο γενικό «σχέδιο». Καμιά κρατικοκαπιταλιστική κυβέρνηση δεν μπορεί ή δεν θα καταστήσει περιττό το κίνητρο κέρδους για δύο λόγους. Πρώτον, η εξάλειψη του κινήτρου κέρδους θα κατέστρεφε το χαρακτήρα όλου του συστήματος και, δεύτερο, το κίνητρο κέρδους παραμένει από πολλές απόψεις ένα αποτελεσματικό ελατήριο. Στις περιπτώσεις, εντούτοις, που το συμφέρον ξεχωριστών ομάδων ή ατόμων συγκρούεται με το γενικό σχέδιο ή μ' ο,τιδήποτε χρησιμεύει ως υποκατάστατό του, το ατομικό συμφέρον πρέπει να υποχωρήσει. Αυτή είναι η πραγματική σημασία της ιδεολογίας *Gemeinnutz geht vor Eigennutz*. Το συμφέρον της κυρίαρχης ομάδας ως όλο είναι αποφασιστικό κι όχι τα ατομικά συμφέροντα εκείνων που

7. Για μια εξωτερική ανάλυση των νέων λειτουργιών και το σχηματισμό της «ψευδο-αγοράς» βλέπε A. Lowe, «Economic Analysis and Social Structure» στο: *The Manchester School*, Vol. VII (1936), pp. 30f. Η επιχειρηματολογία του Lowe

αναφέρεται στη «διαδικασία τιμών υπό δημόσια ιδιοκτησία». Ο δημόσιος έλεγχος στα μέσα παραγωγής, έχει εντούτοις τις ίδιες οικονομικές συνέπειες με την κρατική ιδιοκτησία.

σχηματίζουν την ομάδα⁸. Η σημασία αυτής της κρατικοκαπιταλιστικής αρχής μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα όταν αντιπαραβληθεί με πρόσφατες εμπειρίες σε χώρες που επικρατεί ακόμη ο ιδιωτικός καπιταλισμός και όπου ισχυρά συμφέροντα ομάδων εμποδίζουν την εκτέλεση πολλών αναγκαίων καθηκόντων για το «κοινό καλό». Αυτό για να εξηγηθεί δεν χρειάζεται την κακή θέληση ή την εξαιρετική πλεονεξία. Σ' ένα σύστημα βασισμένο στο ατομικό συμφέρον κάθε προσώπου, μπορεί μερικές φορές ν' αναμένεται να έρθει αυτή η αρχή στο προσκήνιο με μια μορφή που διαψεύδει την αισιοδοξία της υποκείμενης φιλοσοφίας. Εάν ποτέ επαληθευόταν η δήλωσι, ότι «οι ιδιωτικές διαστροφές είναι δημόσια αγαθά» αυτό θα μπορούσε να έχει συμβεί μόνο σε συνθήκες που η τυπική οικονομική μονάδα ήταν σχετικά μικρή και λειτουργούσε μια ελεύθερη αγορά.

Η κρατικοκαπιταλιστική πολιτική, που εναντιούται στον φιλελευθερισμό, κατάλαβε ότι υπάρχουν περιορισμοί πέραν των οποίων η επιδίωξη ιδιωτικών συμφερόντων δεν μπορεί να συμφιλιωθεί μ' ένα αποτελεσματικό γενικό σχεδιασμό κι άντλησε τις συνέπειες⁹.

4) Σ' όλες τις σφαίρες της κρατικής δραστηριότητας (και στον κρατικό καπιταλισμό αυτό σημαίνει σ' όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής ως όλο) η εικασία κι ο αυτοσχεδιασμός παραχωρούν τη θέση τους στις αρχές της επιστημονικής διαχείρισης. Ο κανόνας αυτός συμφωνεί με τη βασική κρατικοκαπιταλιστική σύλληψη της κοινωνίας ως ολοκληρωμένης μονάδας, συγκρίσιμης με έναν από τους μοντέρνους γίγαντες παραγωγής χάλυβα, χημικών ή αυτοκινήτων. Η παραγωγή ευρείας κλίμακας απαιτεί όχι μόνο έναν προσεκτικό γενικό σχεδιασμό αλλά και μια συστηματική επεξεργασία όλων των απλών διαδικασιών. Κάθε σπατάλη ή λάθος στην προετοιμασία των υλικών και τα μηχανήματα και στον προσχεδιασμό των στοιχείων της παραγωγής πολλαπλασιάζεται αρκετές φορές και μπορεί να θέσει σε κίνδυνο ακόμη και την παραγωγική διαδικασία ως όλο. Το ίδιο αληθεύει και για μια κοινωνία εφόσον η προηγούμενη διαφοροποίηση μεταξύ ιδιωτικής δαπάνης (π.χ. μισθοί) και κοινωνικής δαπάνης (π.χ. ανεργία) αντικαθίσταται από μια μέτρηση της απλής διαδικασίας μ' όρους της ικανότητάς της να επιτυγχάνει ό,τι ο σχεδιαστής θεωρεί το επιθυμητότερο κοινωνικό προϊόν. Αλλ' άπαξ κι αυτή η αρχή του «εξορθολογισμού» έγινε υποχρεωτική για όλες τις δημόσιες δραστηριότητες, θα εφαρμόζεται σε σφαίρες που προηγουμένως ήταν ο καός της εικασίας, της ρουτίνας και της σύγχυσης όπως: στρατιωτική ετοιμότητα, διεξαγωγή του πολέμου, συμπεριφορά προς την

8. Το πρώτο, προφανώς, που γεννά την οργή της υποταγής του ιδιωτικού στο «κοινό» συμφέρον είναι ο «ανθρώπινος» σ' όλες τις σφαίρες της κοινωνίας.

9. Ένα παράδειγμα του αποτελέσματος είναι η εκπληκτική ελαστικότητα και ικανότητα στην κατασκευή μιας τεράστιας πολεμικής μηχανής στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία. Αυτό, εντούτοις, δεν θα έπρεπε να ερμηνευθεί ότι σημαίνει

πως στη Γερμανία τα ιδιωτικά συμφέροντα κτήσης δεν πασχίζουν να κερδίσουν προτεραιότητα. Στην τυποποίηση των αυτοκινήτων, για παράδειγμα, τα ιδιωτικά συμφέροντα των μεγάλων επιχειρήσεων καθορίζουν όλα τα λαμβανόμενα μέτρα. Εφόσον στη Γερμανία ολέποτε δημοσιεύτηκε ένα γενικό σχέδιο οικονομικής πολιτικής, είναι αδύνατο να καθοριστεί σε ποια έκταση προτιμώνται τα ιδιωτικά συμφέροντα.

κοινή γνώμη, εφαρμογή καταναγκαστικής εξουσίας του κράτους, εξωτερικό εμπόριο κι εξωτερική πολιτική κτλ.¹⁰

5) Η τέλεση του σχεδίου ενισχύεται από την κρατική εξουσία ούτως ώστε τίποτε το ουσιαστικό δεν αφήνεται στη λειτουργία των νόμων της αγοράς ή άλλων οικονομικών «νόμων»¹¹. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί ως ένας συμπληρωματικός κανόνας, ο οποίος δηλώνει την αρχή χειρισμού όλων των οικονομικών προβλημάτων, ως, σε τελική ανάλυση, πολιτικών. Η δημιουργία μιας οικονομικής σφαίρας εντός της οποίας το κράτος δεν θα έπρεπε να παρεισδύει, ουσιαστική για την εποχή του ιδιωτικού καπιταλισμού, απορρίφθηκε ριζικά. Η αντικατάσταση των μηχανισμών του *laissez faire* με κυβερνητική εντολή δεν υποδηλώνει το τέλος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και της προσωπικής υπευθυνότητας, που θα μπορούσε ακόμη και να τοποθετηθεί σε μια ευρύτερη βάση αν και θα ολοκληρωνόταν στο πλαίσιο του γενικού σχεδίου. Κατά τη διάρκεια της μη-μονοπωλιακής φάσης του ιδιωτικού καπιταλισμού, ο καπιταλιστής (είτε ένα άτομο ή μια ομάδα μετόχων που αντιπροσωπεύεται από το διαχειριστή της) είχε εξουσία επί της ιδιοκτησίας του εντός των ορίων των νόμων της αγοράς. Στον κρατικό καπιταλισμό η εξουσία αυτή μεταβιβάστηκε στην κυβέρνηση η οποία όμως περιορίζεται από αυστηρούς «φυσικούς περιορισμούς» αλλά είναι ελεύθερη από την τυραννία μιας ανεξέλεγκτης αγοράς. Η αντικατάσταση των οικονομικών μέσων με πολιτικά ως η τελευταία εγγύηση για την αναπαραγωγή της οικονομικής ζωής, αλλάζει το χαρακτήρα της όλης ιστορικής περιόδου. Σημαδεύει τη μετάβαση από μια κατά κύριο λόγο οικονομική σε μια ουσιαστικά πολιτική εποχή¹².

Στον ιδιωτικό καπιταλισμό όλες οι κοινωνικές σχέσεις διαμεσολαβούνται από την αγορά: οι άνθρωποι συναντώνται μεταξύ τους ως παράγοντες της ανταλλακτικής διαδικασίας, ως αγοραστές ή πωλητές. Η πηγή του εισοδήματος κάποιου, το μέγεθος της ιδιοκτησίας του είναι αποφασιστικά για την κοινωνική θέση του. Το κίνητρο του κέρδους κρατά σε κίνηση τον οικονομικό μηχανισμό μιας κοινωνίας. Στον κρατικό καπιταλισμό οι άνθρωποι συναντώνται μεταξύ τους ως διοικητές και διοικούμενοι: η έκταση κατά την οποία μπορεί κάποιος να διοικεί ή πρέπει να υπακούει εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τη θέση στην πολιτική οργάνωση και μόνο κατά δεύτερο λόγο από την έκταση της ιδιοκτησίας του. Η δουλειά ιδιοποιείται ευθέως αντί του «πλάγιου» τρόπου της αγοράς. Μια άλλη όψη της αλλαγμένης κατάστασης

10. Φαίνεται ότι μέρος των επιτυχιών των Ναζί μπορεί να εξηγηθεί καλύτερα ως η ορθολογική εφαρμογή των καλύτερων διαθέσιμων μεθόδων σ' όλα τα πεδία (από περιορισμένης σπουδαιότητας βιταμίνες για τη διαίτα των κατακτημένων εθνών έως το πρακτικό μονοπώλιο στη διεθνή προπαγάνδα) παρά από τις όποιες έμφυτες ιδιότητες ενός στρατιωτικού ή οργανωτικού χαρακτήρα. Είναι πρόνομο να υπενθυμίσουμε ότι η γερμανική βιομηχανία έμαθε αρχικά την επιστη-

μονική διαχείριση, από την Αμερική.

11. Νέες επενδύσεις δεν ρέουν πλέον αυτόματα σ' εκείνα τα οικονομικά πεδία όπου συμβαίνουν τα μέγιστα κέρδη, αλλά κατευθύνονται από το γραφείο σχεδιασμού. Ο μηχανισμός κατά συνέπεια, που είναι γνωστός, ως εξισορρόπηση, του ποσοστού κέρδους δεν λειτουργεί.

12. Frank Munk, *The Economics of Force*, N. Y. 1940. Lawrence Dennis, *The Dynamics of War and Revolution*, N.Y. 1940.

στον κρατικό καπιταλισμό είναι ότι το κίνητρο του κέρδους, αντικαθίσταται από το κίνητρο της εξουσίας. Προφανώς το κίνητρο του κέρδους είναι μια ιδιαίτερη μορφή του κινήτρου εξουσίας. Στον ιδιωτικό καπιταλισμό μεγαλύτερα κέρδη σημαίνουν μεγαλύτερη εξουσία και λιγότερη εξάρτηση από τις διαταγές των άλλων. Η διαφορά, εντούτοις, δεν είναι μόνο ότι το κίνητρο του κέρδους είναι μια διαμεσολαβημένη μορφή του κινήτρου εξουσίας, αλλά ότι το τελευταίο είναι ουσιαστικά συνδεδεμένο με την εξουσιαστική στάση της κυρίαρχης ομάδας, ενώ το πρώτο αφορά μόνο το άτομο.

Έλεγχος της παραγωγής

ΜΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΜΕ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ο κρατικός καπιταλισμός θα μπορούσε να εκπληρώσει το πρόγραμμά του πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις τεχνικές κι οργανωτικές δυνατότητες που είναι διαθέσιμες σήμερα σ' όλες τις υψηλά εκβιομηχανισμένες χώρες. Δεν αναφερόμαστε στις οποιεσδήποτε μελλοντικές εξελίξεις αλλά στη χρήση που θα μπορούσε να γίνει εδώ και τώρα των διαθέσιμων πηγών. Εάν, εντούτοις, μπορεί να δείχτεί ότι ένα κρατικοκαπιταλιστικό σύστημα μπορεί να εκτελέσει επιτυχέστερα απ' ό,τι η αγορά τις «αναγκαιές» λειτουργίες που απαιτούνται από τον καταμερισμό της εργασίας, φαίνεται εύλογο ν' αναμένεται ότι πολύ μεγαλύτερες πλουτοπαραγωγικές πηγές μπορούν να γίνουν διαθέσιμες σε μια σύντομη περίοδο. Ο κρατικός καπιταλισμός, για να προκύψει μια αύξηση του κοινωνικού προϊόντος, πρέπει να λύσει τ' ακόλουθα προβλήματα στη σφαίρα της παραγωγής: τη δημιουργία πλήρους απασχόλησης, βασισμένης στο συντονισμό όλων των παραγωγικών μονάδων· την αναπαραγωγή των υπαρχόντων πλουτοπαραγωγικών πηγών, των εγκαταστάσεων, των ακατέργαστων υλικών, της διαχείρισης και της δουλειάς σ' ένα επίπεδο ανάλογο προς την τεχνική πρόοδο· και την επέκταση των υπαρχόντων εγκαταστάσεων. 'Όλ' αυτά τα καθήκοντα πρέπει να ενσωματώνονται στο γενικό σχέδιο. Με δεδομένο αυτό το σχέδιο η εκτέλεση βασιίζεται απλά και μόνο στη λύση τεχνικών και διοικητικών καθηκόντων αντί του οικονομικού καθήκοντος της παραγωγής για μια άγνωστη και σε μεγάλο βαθμό αδύνατο να προβλεφθεί αγορά. Η παραγωγή γίνεται για μια σαφώς καθορισμένη χρήση και δεν είναι «εμπορευματική» παραγωγή με τη σημασία ενός συστήματος αγοράς¹³. Οι εμπειρίες μαζεύονται από μοντέρνες γιγαντιαίες επιχειρήσεις και συμπράξεις επιχειρήσεων οι οποίες διεκπεραιώνουν υπερμεγέθη σχέδια που καθιστούν δυνατό τον πλήρη έλεγχο της παραγωγής. Τα εξειδικευμένα μέσα ελέγχου συμπεριλαμβάνουν τις μοντέρνες στατιστικές και υπολογιστικές μεθόδους, την τακτική αναφορά όλων των αλλαγών σε μηχανικό

13. Βλ. Rudolf Hilferding, «State Capitalism or Totalitarian State Economy» στο: *Socialistichesky Vestnik*, Paris 1940. Θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι «παραγωγή για χρήση» δεν σημαίνει «για

τη χρήση, από τον ελεύθερο άνθρωπο σε μια χρηματική κοινωνία», αλλά «πλήρη το σύνολο της παραγωγής για την αγορά».

εξοπλισμό και προμήθειες, τη συστηματική εκπαίδευση των εργατών για μελλοντικές απαιτήσεις, τον εξορθολογισμό όλων των τεχνικών και διοικητικών διαδικασιών και όλα τ' άλλα τεχνάσματα που αναπτύσσονται μέσα στις τεράστιες μοντέρνες επιχειρήσεις και τα καρτέλ. Σε συμφωνία μ' αυτές τις παραδοσιακές μεθόδους που αντικατέστησαν την απόκρυφη επιχειρηματική τέχνη της κατ' εικασίαν ορθής εκτίμησης για το ποια θα είναι η μελλοντική απαίτηση της αγοράς, το κράτος απαιτεί την επιπρόσθετη ελεγκτική εξουσία που υποδηλώνεται στον πλήρη έλεγχο του χρήματος και της πίστης. Οι τράπεζες μετασχηματίζονται σε απλές κυβερνητικές υπηρεσίες¹⁴. Κάθε επένδυση, είτε εξυπηρετεί την αντικατάσταση ή την επέκταση, υπόκειται στο σχέδιο κι ούτε η υπεραποταμίευση ούτε η υπερεπέκταση, ούτε μια «επενδυτική απεργία» ούτε «Fehlinvestitionen» μπορούν να δημιουργήσουν διαταραχές ευρείας κλίμακας. Πιθανά λάθη μπορούν εύκολα να προσδιοριστούν λόγω της κεντρικής θέσης του γραφείου σχεδιασμού. Μολονότι μπορεί να ισοδυναμούν με ολική καταστροφή, τα ζημιόγωνα αποτελέσματα μπορούν να περιοριστούν κατανέμοντάς τα στην οικονομία ως όλο αντί σε μια και μόνο επιχείρηση. Εκτός των τραπεζών πολλοί από τους οργανισμούς οι οποίοι αναπτύσσονται από επιχειρηματικά συμφέροντα (εμπορικοί σύνδεσμοι, καρτέλ, εμπορικά επιμελητήρια κ.λπ.) εξυπηρετούν ως, ή μετασχηματίζονται σε, κυβερνητικές υπηρεσίες για τον έλεγχο της παραγωγής. Ο άκαμπτος έλεγχος του κεφαλαίου, είτε στη νομισματική του μορφή ή ως εγκαταστάσεις, μηχανές, εμπορεύματα, μετασχηματίζει ριζικά την ποιότητα της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και τον ιδιοκτήτη της, τον «καπιταλιστή». Ενώ πολλοί από τους κινδύνους που αναλαμβάνονται από τον ιδιοκτήτη στον ιδιωτικό καπιταλισμό, περιορίστηκαν, αφήνεται σ' αυτόν τόσο μόνο κέρδος, όσο εκτιμά η κυβέρνηση ότι αρμόζει να χορηγηθεί. Ρύθμιση των τιμών, περιορισμός των διανεμομένων κερδών, υποχρεωτική επένδυση του πλεονάσματος κερδών σε κυβερνητικά ομόλογα ή επιχειρήσεις που ο καπιταλιστής δεν θα επέλεγε εθελοντικά και τέλος δραστηρή φορολογία — όλα αυτά τα μέτρα συγκλίνουν στο ίδιο τέλος, ήτοι, να μετασχηματιστεί ο καπιταλιστής σ' έναν απλό εισοδηματία που το εισόδημά του καθορίζεται με κυβερνητικά διατάγματα για όσο οι επενδύσεις του είναι επιτυχείς, αλλ' ο οποίος δεν έχει αξίωση ν' αποσύρει το κεφάλαιό του εάν δεν πληρώνονται «τόκοι».

Η τάση προς την κατάσταση που περιγράφεται στο μοντέλο μας, συζητήθηκε ευρέως τα τελευταία χρόνια. Μια ακραία δήλωση είναι αυτή του E. F. M. Durbin: «Η ιδιοκτησία σε βιομηχανικό κεφάλαιο έχασε πλήρως τις κοινωνικές λειτουργίες που υποτίθετο ότι θεμελιωνόνταν σ' αυτό. Έπαυσε να 'ναι η ανταμοιβή για διαχείριση και σταμάτησε κατά πολύ να εξυπηρετεί ως ανταμοιβή για προσωπική αποταμίευση. Η ιδιοκτησία σε κεφάλαιο έγινε η λειτουργική αξίωση για μερίδα στο προϊόν της βιομηχανίας. Ο θεσμός είναι χειρότερα από ευάλωτος — είναι άχρηστος»¹⁵. Το

14. Για μια εντυπωσιακή σύζηση αυτής της τάσης στη ναζιστική Γερμανία βλέπε Dal Hinchcock, «The German Financial Revolution» στο:

Harpers Monthly, February 1941.

15. E. F. M. Durbin, *The Politics of Democratic Socialism*, London 1940, p. 135.

ίδιο φαινόμενο κριτικάρεται στο ακόλουθο απόσπασμα: «Η έμφαση της διαχείρισης δεν βρίσκεται σήμερα στην επιχείρηση, στην ανάληψη του κινδύνου (chancetaking) όπως απαιτεί ο καπιταλισμός, αλλά στον έλεγχο των τιμών, τον καταμερισμό της αγοράς, την αποφυγή του κινδύνου. Αυτή μπορεί να 'ναι μια καλή κοντοπρόθεση, πολιτική. Αλλά: εάν η επιχείρηση δεν αποφασίζει να ριψοκινδυνεύσει, σύντομα κάποιος πρόκειται να ρωτήσει γιατί θα έπρεπε ν' απολαμβάνει κερδών, γιατί ο διαχειριστής δεν μπορεί να προσληφθεί από την Κυβέρνηση, η οποία καλείται να ριψοκινδυνεύσει και πιθανά να ήθελε να διευθύνει τη βιομηχανία»¹⁶.

Αυτή η τάση προς την απώλεια της κοινωνικής λειτουργίας του ιδιώτη κατόχου κεφαλαίου βρήκε την έκφρασή της στην απώλεια του ελέγχου στη διαχείριση από τον κάτοχο μετοχών. Αποκορυφώθηκε έως τώρα στη νέα γερμανική νομοθεσία για τις μετοχικές εταιρίες στις οποίες οι κάτοχοι μετοχών στερούνται από το νόμο οποιουδήποτε δικαιώματος να παρέμβουν στη διαχείριση.

Συνοψίζοντας, στον κρατικό καπιταλισμό το κύρος του ιδιώτη καπιταλιστή αλλάζει με τριπλό τρόπο.

1) Η επιχειρηματική και η καπιταλιστική λειτουργία, π.χ., η διεύθυνση της παραγωγής και η λογική της επένδυσης του κεφαλαίου κάποιου, διαχωρίζονται μεταξύ τους. Η διαχείριση γίνεται κατ' ουσίαν ανεξάρτητη του «κεφαλαίου» χωρίς να έχει απαραίτητα ένα σημαντικό μερίδιο στην ενσωματωμένη ιδιοκτησία.

2) Οι επιχειρηματικές και οι καπιταλιστικές λειτουργίες αναμειγνύονται με, ή αναλαμβάνονται από, την Κυβέρνηση.

3) Ο καπιταλιστής (εφόσον δεν γίνεται αποδεκτός ως επιχειρηματίας στη βάση της αξίας των διαχειριστικών ικανοτήτων του) ανάγεται σ' έναν απλά και μόνο εισοδηματία.

Εδώ τίθεται το ζήτημα του ελαττηρίου. Στον ιδιωτικό καπιταλισμό τ' αποφασιστικά για τον καπιταλιστή ελατήρια ώστε να διατηρήσει, να επεκτείνει και να βελτιώσει την παραγωγή είναι το ενδιαφέρον για κέρδος και η διαρκής απειλή της οικονομικής κατάρρευσης εάν θα χαλάρωναν οι προσπάθειες. Οι μη-καπιταλιστές οδηγούνται να συμπράξουν αποδοτικά εξαιτίας της πείνας, και της επιθυμίας τους για καλύτερη ζωή κι ασφάλεια. Στον κρατικό καπιταλισμό και οι δύο ομάδες χάνουν ουσιαστικά μέρη των ελαττηρίων τους. Τι νέα τεχνάσματα θ' αναλάβουν τις πλέον «αναγκαίες» λειτουργίες τους; Τι θα εμποδίσει τη στασιμότητα όπως και την οπισθοδρόμηση σ' όλες τις σφαίρες της κρατικοκαπιταλιστικής κοινωνίας; Σε σχέση με την πλειοψηφία του πληθυσμού, εκείνων που ούτε κατέχουν ούτε διοικούν τα μέσα παραγωγής, η απάντηση είναι απλή. Το μαστίγιο της ανεργίας αντικαθίσταται από τον πολιτικό τρόπο και η υπόσχεση της υλικής και ιδεολογικής ανταμοιβής συνεχίζει να παρακινεί για τη μέγιστη προσωπική προσπάθεια. Το κίνητρο του κέρδους παίζει ακόμη ένα σημαντικό ρόλο για τους καπιταλιστές και τη γραφειοκρατία των διαχειριστών, αφού χορηγούνται μεγάλες αποζημιώσεις για την αποδοτική επένδυση και διαχείριση. Η προσωπική πρωτοβουλία απελευθερώνεται από τα περιοριστικά

16. Σημειώνεται στο *Report for the Business Executive*, Nov. 28, 1940.

ιδιοκτησιακά συμφέροντα κι ενθαρρύνεται συστηματικά¹⁷. Εντός της ελέγχουσας ομάδας, εντούτοις, η θέληση για πολιτική εξουσία γίνεται το κέντρο του ενδιαφέροντος. Κάθε απόφαση προσανατολίζεται κατά βάθος προς το στόχο της διατήρησης κι επέκτασης της εξουσίας της ομάδας ως όλου αλλά και καθενός εκ των μελών της. Νέες βιομηχανικές αυτοκρατορίες χτίζονται και παλιές επεκτείνονται έχοντας κατά νου αυτό το στόχο. Αλλά εδώ έχουμε επίσης την πηγή της αρχής ότι τ' ατομικά συμφέροντα πρέπει πάντα να υποτάσσονται στο κοινό (ομαδικό) συμφέρον. Αυτή η αρχή συνεισφέρει αποφασιστικά στην ενδυνάμωση του κυβερνητικού ελέγχου, αφού μόνο μια ισχυρή κυβέρνηση μπορεί να ολοκληρώσει συγκρουόμενα συμφέροντα ενώ εξυπηρετεί τα συμφέροντα εξουσίας όλης της ομάδας.

Έλεγχος της διανομής

«ΜΑΘΑΜΕ ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΓΟΥΜΕ ΤΟ ΚΑΘΕ ΤΙ σε πρακτικά απεριόριστες ποσότητες, αλλά δεν ξέρουμε πώς να διανεμούμε τ' αγαθά». Αυτή είναι η δημοφιλέστερη διατύπωση για να περιγραφεί ο γρίφος του ιδιωτικού καπιταλισμού στην υστερότερή του φάση.

Με δεδομένα ένα γενικό σχέδιο και την πολιτική εξουσία να το ενισχύει, ο κρατικός καπιταλισμός βρίσκει άφθονα τεχνικά μέσα για να διανείμει ο,τιδήποτε μπορεί να παραχθεί με τις διαθέσιμες πλουτοπαραγωγικές πηγές. Η κύρια δυσκολία του ιδιωτικού καπιταλισμού εξαλείφεται από το γεγονός ότι στον κρατικό καπιταλισμό η επιτυχία της παραγωγής δεν εξαρτάται αναγκαίως από την εύρεση αγοραστών για το προϊόν σε κερδοφόρες τιμές σε μια ασταθή αγορά, αλλά διεθνίζεται συνειδητά προς την ικανοποίηση δημόσιων και ιδιωτικών ελλείψεων που είναι σε ευρεία έκταση καθορισμένες εκ των προτέρων. Οι ρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν στο γενικό σχέδιο, ως αποτέλεσμα τεχνικών λαθών ή απρόβλεπτων αντιδράσεων στις καταναλωτικές απαιτήσεις δεν χρειάζεται να οδηγούν σε οικονομικές ζημιές του ατομικού παραγωγού κι ακόμη λιγότερο στην οικονομική καταστροφή του. Οι οικονομικές ζημιές μπορούν εύκολα να συγχωρούνται από τη διοίκηση. Τα μέσα που είναι διαθέσιμα για να μεταφέρουν την «αναγκασία» διανεμητική λειτουργία μιας ανταγωνιστικής αγοράς μπορούν κατάλληλα να ταξινομηθούν σε άμεση κατανομή (προτεραιότητες, μερίδες κ.λπ.) και σε διουκτητικές τιμές. Η πρώτη εφαρμόζεται κυρίως στη διανομή αγαθών στους παραγωγούς, οι δεύτερες αναφέρονται πρωτίστως στη σφαίρα της κατανάλωσης. Δεν υπάρχει, εντούτοις, οξεία διαχωριστική γραμμή μεταξύ των πεδίων εφαρμογής των δύο μέσων¹⁸. Η δουλειά είναι το κατ' εξοχήν παράδειγμα στο οποίο εφαρμόζεται ένας συνδυασμός και των δύο μεθόδων.

17. Βλ. Carl Dreher, «Why Hitler Wins», στο: *Harpers Monthly*, October 1940.

18. Η πληγνότερη, έως τώρα, προσέγγιση στο κρατικό-καπιταλιστικό μωτέλο διανομής πρα-

γματοποιήθηκε από τη Σοβιετική Ρωσία. Βλ. L. E. Hubbard, *Soviet Trade and Distribution*, London 1938. Η τάση, στη Γερμανία δείχνει προς την ίδια κατεύθυνση.

Για την κατασκευή ενός κατά προσέγγιση μοντέλου του διανεμητικού μηχανισμού στον κρατικό καπιταλισμό πρέπει πάντα να έχουμε υπόψη, ότι η παραγωγή και η κατανάλωση του παραγωγού είναι δύο όψεις της ίδιας διαδικασίας. Αφού στη μοντέρνα κατάσταση ο παραγωγός και ο καταναλωτής δεν είναι, κατά κανόνα, το ίδιο πρόσωπο, η διανομή εξυπηρετεί ως μέσο ολοκλήρωσής τους. Το παραγωγικό σχέδιο βασίζεται σε μια σχετικά αυθαίρετη απόφαση όσον αφορά την ποσότητα του κοινωνικού προϊόντος που μπορεί να διατεθεί για κατανάλωση και την ποσότητα που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για επέκταση.

“Όλα τα μεγάλα προβλήματα της διανομής στον κρατικό καπιταλισμό συζητήθηκαν εμπειριστατικώς στη φιλολογία του σοσιαλιστικού σχεδιασμού που δημοσιεύτηκε την τελευταία δεκαετία”. Ενώ όλοι οι συγγραφείς που τάσσονται υπέρ μιας σχεδιασμένης οικονομίας συμφωνούν ότι πρέπει να καταργηθεί η τυραννία της αγοράς, υφίστανται διαφορές γνώμης όσον αφορά το ζήτημα των ορίων για τη χρήση της ψευδο-αγοράς. Μερικοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι οι διαχειριστές της κοινωνικοποιημένης βιομηχανίας θα έπρεπε να συμπεριφέρονται όπως και στον ιδιωτικό καπιταλισμό». Θα έπρεπε να «παριστάνουν τους ανταγωνιστές»¹⁹. Θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ένα μοντέλο κατασκευασμένο εν μέρει με βάση τ' αποτελέσματα αυτής της συζήτησης ώστε να σκιαγραφηθεί πώς λειτουργεί η διανομή στον κρατικό καπιταλισμό. Η διανομή των αγαθών στους παραγωγούς ξεκινά από την ακόλουθη κατάσταση:

- 1) Οι περισσότερες παραγωγικές εγκαταστάσεις είναι ιδιωτικής κτήσης αλλά ελέγχονται από την κυβέρνηση.
- 2) Κάθε βιομηχανία οργανώνεται σε καρτέλ.
- 3) Οι τιμές αντιδρούν σε αλλαγές στην προσφορά και τη ζήτηση, όπως και σ' αλλαγές στη δομή κόστους εντός των ορίων που επιτρέπονται από την εξουσία του σχεδίου και τα μονοπώλια.
- 4) Υπάρχει ένα γενικό σχέδιο για τη δομή του κοινωνικού προϊόντος.

Σ' αυτές τις περιστάσεις την εκτέλεση του σχεδίου, στις αδρές γραμμές του, θα την εγγυηθεί ένα σύστημα προτεραιοτήτων και μεριδίων. Οι κατανομές αυτές καλύπτουν την αναπαραγωγή των υπαρχόντων πόρων, την επέκταση (συμπεριλαμβανομένης της άμυνας) και τη συνολική παραγωγή των καταναλωτικών αγαθών που θα παράξει κάθε βιομηχανία. Μέσα σε κάθε βιομηχανία ένα σύστημα μεριδίων θα εξασφαλίζει τη διανομή σύμφωνα μ' ένα περισσότερο λεπτομερές σχέδιο ή σύμφωνα με τις εκδηλώσεις των επιλογών του καταναλωτή. Σ' αυτή τη διεύθυνση, δεν

19. Βλ. τη σημείωση, 6. Η πιο πρόσφατη, σημαντική ανακοίνωση είναι αυτή του E. F. M. Durbin, ό.π. Οι περισσότεροι από εκείνους οι οποίοι συνηγορούν για την κωτερότητα μιας σκόπευμα «χειραγωγημένης» αγοράς περιουσιασμένων «στα πλαίσια του ζουρλιμανθία των σχεδιασμένων τυποποιημένων στόχων» έδωσαν μικρή προσοχή στο γεγονός ότι ο σχεδιασμός απέχει από το να

είναι καλύτερος με το σοσιαλισμό. Αυτός είναι ο λόγος που το έργο τους, ανεξαρτήτως σπουδαιότητας εμφανίζεται ακόμη περισσότερο, ως μια σκεπτική στη θεωρία του κρατικού καπιταλισμού.

20. L. Robbins, *Economic Planning and International Order*, London 1937, p. 218.

αφήνεται πολύς χώρος για εύκαμπτες τιμές. Η μερική επιβίωση του κίνητρου για κέρδος θα παρακινεί τους βιομήχανους, στους οποίους προσφέρονται υψηλότερες τιμές για τα προϊόντα τους, να προσφέρουν με τη σειρά τους τις τιμές των «τομέων» τους. Αλλά το «γραφείο ελέγχου τιμών» δεν θα επιτρέψει ν' ανέβουν οι τιμές υψηλότερα απ' όσο είναι σύμφωνο με το γενικό σχέδιο. Αφού όλες οι μεγάλες μονάδες παραγωγής βρίσκονται υπό τον έλεγχο των καρτέλ, δεν θα έπρεπε να υπερεκτιμάται η τάση να κρατηθούν εύκαμπτες οι τιμές. Ο κυβερνητικός έλεγχος θα διευκολυνθεί απέραντα από τον τεράστιο ρόλο των δημόσιων έργων που σ' όλες τις περιστάσεις είναι αναγκαία για να διατηρηθεί η πλήρης απασχόληση.

Πλήρης απασχόληση με την άμεση σημασία του όρου μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε σχέση με την εργασία. Αυτό δεν είναι δυνατό όσον αφορά τις μηχανικές εργαταστάσεις και τον εξοπλισμό εξαιτίας των τεχνολογικών δεδομένων. Νέες μηχανικές εργαταστάσεις και νέες μηχανές που είναι κατασκευασμένες σύμφωνα με την υστερότερη τεχνική εξέλιξη απαιτούν ένα ελάχιστο μέγεθος εργαταστάσεων που κατά κανόνα οδηγούν σε υπερπαραγωγική ικανότητα τη στιγμή της αποπεράτωσής τους. Εάν δεν καταστεί δυνατό να βρεθούν γρήγορα τρόποι για τη χρήση αυτής της υπερπαραγωγικής ικανότητας θα εμφανιστεί κάποια αδράνεια του κεφαλαίου. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί με τα κατ' εξοχήν διαρκή βιομηχανικά αγαθά (π.χ. μηχανικά εργαλεία) εάν η ανάγκη για το προϊόν τους είναι περιστασιακά κορεσμένη. Ούτε αυτό, ούτε άλλες «ασυμβατότητες» μπορούν να παράξουν τα σωρευτικά αποτελέσματα που είναι τόσο κακοήθη στο σύστημα της ελεύθερης αγοράς²¹, επειδή ο ιδιοκτήτης κεφαλαίου θα μπορούσε ν' αποζημιωθεί για τη ζημιά του πέραν των συγκεντρωμένων κερδών ή των δημόσιων πηγών, και η πρόβλεψη για ένα σταθερό απόθεμα στο σχεδιασμό της προσφοράς εργασίας θα φροντίσει τους απολυμένους εργάτες. Η τεχνολογική ανεργία θα ελεγχθεί κατά ένα παρόμοιο τρόπο. Αποδείχτηκε ότι η αντίθετη περίπτωση, το περιοδικό έλλειμμα κεφαλαίου, μπορεί ν' αποφευχθεί σε μια σχεδιασμένη κοινωνία²².

Η εργασία στον κρατικό καπιταλισμό κατανέμεται στους διάφορους τομείς παραγωγής όπως και οι άλλοι πόροι. Αυτό δεν εμποδίζει τις αρχές σχεδιασμού να διαφοροποιούν τους μισθούς. Αντιθέτως, μπορούν να προσφερθούν επιμίσθια με τη μορφή υψηλότερων πραγματικών μισθών, εκεί όπου απαιτούνται εντονότερες προσπάθειες. Το μαστίγιο του δεσπότη δεν είναι κατάλληλο μέσο για την απόσπαση ποιοτικών προϊόντων από υψηλά ειδικευμένους εργάτες που χρησιμοποιούν ακριβό μηχανικό εξοπλισμό. Η διαφοροποίηση, εντούτοις, αυτή στα προγράμματα των μισθών δεν είναι αποτέλεσμα των συνθηκών μιας αγοράς αλλά απόφαση του υπεύθυνου για τους μισθούς. Κανένας επιχειρηματίας δεν επιτρέπεται να πληρώνει υψηλότερους μισθούς από εκείνους που καθορίζονται απ' αυτή την υπηρεσία.

Με τον απόλυτο έλεγχο των τιμών η κυβέρνηση είναι σε θέση να χειριστεί με σχετική ευκολία τη διανομή των καταναλωτικών αγαθών. Σε περιπτώσεις σοβαρής

21. H. Gottfried von Haberler, *Prosperity and Depression*, Geneva 1937.

22. H. Carl Landauer, *Planwirtschaft und Volkswirtschaft*, Munich 1931.

σπάνης, όπως σε περίπτωση πολέμου, η άμεση κατανομή των καταναλωτικών αγαθών θα μπορούσε να είναι το μόνο επαρκές μέσο για τη διανομή τους. Σε μια τέτοια περίπτωση η επιλογή του καταναλωτή είναι πολύ περιορισμένη, αλλ' όχι κι εντελώς αποκλεισμένη²¹. Εάν, εντούτοις, είναι δυνατή κάποια περισσότερο επαρκής προσφορά καταναλωτικών αγαθών ο καταναλωτής μπορεί να είναι εξίσου ελεύθερος ή, με τη μεγαλύτερη αγοραστική ικανότητα που δημιουργείται με την πλήρη απασχόληση, ακόμη περισσότερο ελεύθερος σ' επιλογές του στον κρατικό καπιταλισμό απ' ό,τι είναι τώρα. Με σκοπό να επιτευχθεί αυτός ο στόχος με τα ήδη διαθέσιμα μέσα θα εγκαθιδρύετο μια ψευδο-αγορά για καταναλωτικά αγαθά. Η αφετηρία για τη λειτουργία της είναι η εξ ολοκλήρου καθορισμένη σχέση μεταξύ αγοραστικής ικανότητας που θα δαπανηθεί για κατανάλωση και του αθροίσματος των τιμών όλων των διαθέσιμων καταναλωτικών αγαθών. Τα δύο αθροίσματα πρέπει να εξισωθούν. Μ' άλλα λόγια το όλο εισόδημα που διανέμεται στους καταναλωτές μείον τους φόρους, υποχρεωτική και προαιρετική αποταμίευση, πρέπει να 'ναι το ίδιο με την τιμή του αθροίσματος όλων των καταναλωτικών αγαθών που είναι για πώληση. Εάν το «καθαρό» εισόδημα των καταναλωτών ήταν υψηλότερο θα ακολουθούσε ένας συνωστισμός για αγαθά και μια ανοδική προσφορά τιμών (με το δικό μας ορισμό το «καθαρό» εισόδημα αποκλείει την αποταμίευση). Εάν ήταν χαμηλότερο, μόνο μέρος των προϊόντων θα μπορούσε να διανεμηθεί. Το πρώτο βήμα προς τη διανομή των καταναλωτικών αγαθών είναι, κατά συνέπεια, να καταστεί το «καθαρό» εισόδημα όλων των καταναλωτών σε μια δεδομένη περίοδο ισόδυναμο προς το άθροισμα της παραγωγής καταναλωτικών αγαθών όπως αποφασίστηκε από το γενικό σχέδιο και τη διαθέσιμη απογραφή. Αυτό το πρώτο βήμα θ' αποδειχθεί ανεπαρκές για δύο λόγους:

1) Η προαιρετική αποταμίευση των καταναλωτών μπορεί ν' αποκλείει από το σχέδιο — μπορεί ν' αποταμιεύουν είτε περισσότερο ή λιγότερο απ' ό,τι αναμενόταν στον υπολογισμό του ισοζυγίου. Και οι δύο περιπτώσεις μπορούν να διορθωθούν με τη χρήση των νόμων της αγοράς για την προσφορά και τη ζήτηση, που θα δημιουργήσουν πληθωριστικές ή αντιπληθωριστικές διακυμάνσεις τιμών για να «καθαρίσουν την αγορά» — εάν το επιτρέπουν οι υπηρεσίες ελέγχου των τιμών.

2) Οι επιλογές των καταναλωτών μπορεί ν' αποκλείουν από τους υπολογισμούς των σχεδιαστών — μπορεί να προτιμούν μερικά προϊόντα και ν' απορρίπτουν άλλα. Μπορεί τότε να επιτραπεί να επαναλειτουργήσει ο παλιός μηχανισμός της αγοράς για να υποστηρίξει υψηλότερες τιμές των αγαθών με μεγαλύτερη ζήτηση και χαμηλότερες τιμές όπου και για όσο υπάρχει υπερπροσφορά. Ένα σύστημα επιχορηγήσεων και πρόσθετων φόρων θα αποκλείει τις σοβαρές απώλειες όπως και το πλεόνασμα κερδών που θα μπορούσαν να διαταράξουν τη λειτουργία του σχεδίου. Η υπηρεσία διανομής μπορεί ν' αφαιρεί τις επιλογές των καταναλωτών για όλες τις πρακτικές επιδιώξεις με τη σταθεροποίηση των τιμών είτε σ' ακραία υψηλό ή

23. Βλ. το «point system» για τη διανομή υφασμάτων προϊόντων στη Γερμανία και την Αγγλία.

δυσανάλογα χαμηλό επίπεδο. Μέχρι τώρα ο μηχανισμός των τιμών υποακούει στους ίδιους νόμους με το σύστημα της ελεύθερης αγοράς. Η διαφορά γίνεται εμφανής σ' εκείνα τ' αποτελέσματα που αλλάζουν τη χρήση των τιμών στην παραγωγή. Η τιμή επηρεάζει την παραγωγή μόνον εφόσον εναρμονίζεται με το γενικό σχέδιο και την εγκαθιδρυμένη πολιτική στην κατανάλωση. Οι κινήσεις των τιμών εξυπηρετούν ως ένα αξιολογότερο εργαλείο για τη γκωστοποίηση των διαφορών μεταξύ των καταναλωτικών προτιμήσεων και του σχεδίου παραγωγής. Δεν μπορούν, εντούτοις, ν' αναγκάσουν τις αρχές σχεδιασμού ν' ακολουθήσουν αυτές τις εκδηλώσεις της θέλησης των καταναλωτών κατά τον ίδιο τρόπο που εξαναγκάζουν κάθε μη-μονοπωλιακό παραγωγό σε μια ελεύθερη αγορά²⁴. Στον ιδιωτικό καπιταλισμό ο μονοπωλιστής, σε αντίθεση με τα μηνύματα της αγοράς, αναστατώνει το όλο σύστημα της αγοράς εις βάρος όλων των μη-μονοπωλιακών τμημάτων της. Στον κρατικό καπιταλισμό η αποσύνδεση τιμής και παραγωγής δεν μπορεί να προκαλέσει ζημιά, επειδή η λειτουργία του συντονισμού παραγωγής και κατανάλωσης μεταβιβάστηκε από την αγορά στη δικαιοδοσία του σχεδίου. Δόθηκε μεγάλη προσοχή στο ζήτημα του πώς η επιλογή του καταναλωτή μπορεί να υπολογιστεί εκ των προτέρων. Γιά την υπηρεσία σχεδιασμού δεν απαιτούνται «θεικές» ποιότητες. Αποδείχτηκε²⁵ ότι η ελευθερία της επιλογής των καταναλωτών υπάρχει πρακτικά μόνο σ' ένα πολύ περιορισμένο βαθμό. Κατά τη μελέτη ευρέου φάσματος καταναλωτών, έγινε εμφανές ότι το μέγεθος του εισοδήματος, η παράδοση και η προπαγάνδα ισοπεδώνουν προς τα κάτω όλα τ' ατομικά προγράμματα προτεραιοτήτων. Οι εμπειρίες πολλών βιομηχανικών και διανεμητικών επιχειρήσεων εξίσου με τα καρτέλ συνεισφέρουν ένα περισσότερο αξιοσημείωτο συμπλήρωμα στην ειδική φιλολογία του σχεδιασμού.

Οικονομικοί περιορισμοί του κρατικού καπιταλισμού

ΘΕΤΟΝΤΑΣ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ, καταδεικνύουμε εκείνα που μπορούν να περιορίσουν την αυθαιρεσία των αποφάσεων στον κρατικό καπιταλισμό σε αντιδιαστολή μ' άλλες κοινωνικές δομές στις οποίες δεν μπορούν να καταδειχτούν. Δεν ασχολούμαστε με περιορισμούς που ταυρίζουν σε κάθε κοινωνική διευθέτηση, π.χ., εκείνους που προέρχονται από την αναγκαιότητα ν' αναπαραχθούν οι δεδομένοι πόροι και να διατηρηθεί η πλήρης απασχόληση και η άριστη απόδοση. Η πρώτη και συχνότερη αντίρρηση εναντίον της οικονομικής ικανότητας έργου του κρατικοκαπιταλιστικού συστήματος είναι ότι αρμόζει μόνο σε μιά οικονομία σπάνης, ιδιαίτερα για περιόδους προετοιμασίας πολέμου και πολέμου. Σε μια οικονομία σπάνης, όπως επιχειρηματολογούν, οι περισσότερες οικονομικές δυσκολίες εναντίον

24. Για όλη αυτή την ομάδα προβλημάτων βλέπε Oskar Lange. *On the Economic Theory of Socialism*, ed. by E. Lippincott, Minneapolis 1938.

25. Βλέπε τις μελέτες του National Resources

Planning Board στο *Consumer Incomes and Patterns of Resources Use*, βιβλιοκρινόμενο στο *Studies in Philosophy and Social Science*, 1940, pp. 483-490.

των οποίων αγωνίζεται ο ιδιωτικός καπιταλισμός δεν υπάρχουν. Η υπερπαραγωγή και η υπερεπένδυση δεν χρειάζεται να φοβίζει, κι όλα τα προϊόντα, μολονότι παράγονται ανεπαρκώς, και μολονότι είναι ποιοτικώς κακά βρίσκουν μια έτοιμη ζήτηση. Μόλις όμως η προσωρινή κατάσταση εκτάκτου ανάγκης περάσει και γίνει δυνατή μια μεγαλύτερη προσφορά σ' όλα τα πεδία ο κρατικός καπιταλισμός θ' αποδειχθεί εντελώς ανεπαρκής για την εξασφάλιση της καλύτερης χρήσης των διαθέσιμων πόρων, για την αποφυγή ελλείψεων σ' ένα προϊόν και την υπερπαραγωγή σ' άλλα και για την προμήθεια των καταναλωτών μ' ό,τι μπορεί ν' απαιτούν στο χαμηλότερο δυνατό κόστος. Ακόμη κι αν όλα τα μέσα παραγωγής είναι υπό κυβερνητικό έλεγχο, ο αποδοτικός σχεδιασμός είναι δυνατός μόνο σε συνθήκες εκτάκτου ανάγκης. Το επιχείρημα που προέρχεται απ' αυτή την άποψη μπορεί να συνοψιστεί στ' ακόλουθα²⁶: Σε μια σχεδιασμένη οικονομία τα κόστη δεν μπορούν να υπολογιστούν, η ελεύθερη επιλογή των καταναλωτών πρέπει ν' αγνοηθεί, τα κίνητρα για αποδοτική παραγωγή και διανομή εξαφανίζονται και ως αποτέλεσμα μια σχεδιασμένη οικονομία πρέπει, στις μοντέρνες καταστάσεις, να 'ναι πολύ λιγότερο παραγωγική από μια οικονομία της αγοράς.

Νομίζουμε ότι ο καθένας που μελετά σοβαρά τη μοντέρνα φιλολογία για το σχεδιασμό πρέπει να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι, όποιες κι αν είναι οι αντιρρήσεις του για τις κοινωνικές συνέπειες του σχεδιασμού, αυτά τα επιχειρήματα εναντίον της οικονομικής αποδοτικότητάς του δεν μπορούν πλέον να ισχύουν. Όλα τα τεχνικά μέσα για αποδοτικό σχεδιασμό, συμπεριλαμβανομένης της επέκτασης της παραγωγής σε συμφωνία με τις επιθυμίες του καταναλωτή καθώς και οι πλέον προωθημένες τεχνικές δυνατότητες, λαμβάνοντας υπόψη και το κόστος της δημόσιας υγείας, τους προσωπικούς κινδύνους, την ανεργία (που ποτέ δεν υπολογίζεται επαρκώς στο φύλλο κόστους της ιδιωτικής επιχείρησης) —όλα αυτά τα τεχνικά μέσα είναι σήμερα διαθέσιμα.

Ένα άλλο αντεπιχείρημα υποστηρίζει ότι εφόσον ο κρατικός καπιταλισμός στρέφεται από την επικέντρωση στους εξοπλισμούς σε μια γνήσια ειρηνική οικονομία η μόνη του εναλλακτική λύση, εάν θέλει ν' αποφύγει την ανεργία, είναι να ξοδεύει ένα ουσιωδέστατο μέρος του εθνικού εισοδήματος για την κατασκευή μοντέρνων «πυραμίδων» ή για ν' ανεβάσει σημαντικά το επίπεδο ζωής. Δεν υπάρχουν οικονομικές αιτίες που να μπορούσαν να εμποδίσουν μια κρατικοκαπιταλιστική κυβέρνηση να δράσει μ' αυτό τον τρόπο. Τα εμπόδια είναι πολιτικής φύσης και αντιμετωπίζονται πολιτικά.

Ένα τρίτο επιχείρημα δείχνει προς την αντίθετη κατεύθυνση. Αντιτείνει ότι ο κρατικός καπιταλισμός οδηγεί αναγκαστικά σε μια αδράνεια της τεχνικής ή ακόμη και σε οπισθοδρόμηση. Οι επενδύσεις ελαττώνονται και σταματά η οικονομική πρόοδος εάν οι νόμοι της αγοράς τεθούν εκτός λειτουργίας. Για όσο συνεχίζεται ο ανταγω-

26. Η καλύτερη, επισκόπηση, της ιστορίας και των λεπτομερειών της συζήτησης είναι το *Collectivistic Economic Planning*, ed. by F. A. von Hayek.

London 1935. Για μια ανάλυση, βλέπε Oskar Lange, *ό.π.*

νιστικός εξοπλισμός θα αληθεύει το αντίθετο. Εκτός του κινήτρου κέρδους, τα ζωτικά συμφέροντα της ομάδας που έχει τον έλεγχο θα έρθουν σε σύγκρουση με ξένα συμφέροντα, και η επιτυχία της θα εξαρτηθεί από τη στρατιωτική δύναμη. Αυτό, εντούτοις, θα είναι μια λειτουργία της τεχνικής αποδοτικότητας. Κάθε μείωση στην ταχύτητα της τεχνικής προόδου θα μπορούσε να οδηγήσει σε στρατιωτική κατωτερότητα και καταστροφή²⁷. Το πρόβλημα της τεχνολογικής προόδου και η καπιταλιστική επέκταση θα έρχονταν στην επιφάνεια μόνον αφού όλοι οι πιθανοί εχθροί θα εξαφανίζονταν επειδή όλος ο κόσμος θα ελεγχόταν από ένα ολοκληρωτικό κράτος. Θα μπορούσε κανείς να ρωτήσει: Υπάρχουν καθόλου μη οικονομικοί περιορισμοί στην ύπαρξη και την επέκταση του κρατικού καπιταλισμού; Θ' αναδυθεί με την άνοδό του μια ουτοπία με την οποία όλες οι οικονομικές απαιτήσεις θα μπορούν να ικανοποιηθούν εύκολα εάν δεν επεμβαίνουν πολιτικοί παράγοντες; Δεν πίστευε και η φιλελεύθερη θεωρία επίσης ότι θα εγγυόταν από τη σύστασή της την πλήρη χρήση όλων των πόρων εάν δεν παρεμποδιζόταν; Και δεν έγινε αργότερα φανερό ότι ενυπάρχουσες δυνάμεις εμπόδισαν το σύστημα της αγοράς να λειτουργήσει κι εγκαινίασαν μια αυξανόμενη επέμβαση των ιδιωτικών μονοπωλίων και της κυβέρνησης; Καθώς έχουμε προειδοποιηθεί, είμαστε ανίκανοι ν' ανακαλύψουμε οποιεσδήποτε ενυπάρχουσες οικονομικές δυνάμεις, «οικονομικούς νόμους» παλιού ή νέου τύπου, που θα μπορούσαν να εμποδίσουν τη λειτουργία του κρατικού καπιταλισμού²⁸. Ο κυβερνητικός έλεγχος της παραγωγής και της διανομής προμηθεύει τα μέσα για να εξαλειφθούν οι οικονομικές αιτίες των υφέσεων, των σωρευτικών καταστροφικών διαδικασιών και της ανεργίας του κεφαλαίου και της εργασίας. Μπορούμε ακόμη να πούμε ότι στον κρατικό καπιταλισμό η οικονομία ως κοινωνική επιστήμη έχασε το αντικείμενό της. Δεν υπάρχουν πλέον οικονομικά προβλήματα με την παλιά σημασία του όρου εφόσον ο συντονισμός όλων των οικονομικών δραστηριοτήτων πραγματοποιείται με συνειδητό σχέδιο αντί των φυσικών νόμων της αγοράς. Εκεί όπου προηγουμένως ο οικονομολόγος έσπαζε το κεφάλι του να λύσει το αίνιγμα της διαδικασίας ανταλλαγής, στον κρατικό καπιταλισμό συναντά απλώς και μόνον προβλήματα διοίκησης. Υπάρχουν πράγματι περιορισμοί στον κρατικό καπιταλισμό που παράγονται, όμως, από φυσικές συνθήκες κι από τη θεμελιωκή δομή της κοινωνίας που ο κρατικός καπιταλισμός ζητά να διαιωνίσει.

27. Η γερμανική εμπειρία δείχνει ότι στην ιστορία του βιομηχανισμού πιθανά ποτέ νέες εφευρέσεις δεν τέθηκαν σ' εφαρμογή, τόσο σύντομα ή ότι ποτέ τέτοιο τεράστιο ποσοστό του εθνικού εισοδήματος δεν χρησιμοποιήθηκε για επενδύσεις.

28. Αυτό εφαρμόζεται επίσης στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους το οποίο, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, καταστρέφει τον ιδιωτικό καπιταλισμό. Εάν η επέκταση του κεφαλαίου υπόκειται σ' ένα γενικό σχέδιο το οποίο επιδοκιμάζεται καθ'εαυτό από την ομάδα που ελέγχει, το

ποσοστό της υπεραξίας αναλογικά με το επενδυμένο κεφάλαιο θα μπορούσε να πλησιάσει το μηδέν χωρίς να δημιουργηθούν διαταραχές. Η πτώση αυτή, εντούτοις, αντιμετωπίζεται αποτελεσματικότερα από την ενισχυμένη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης. Δεν θα εισέλθουμε στη συζήτηση για το εάν ο κρατικός καπιταλισμός αναδύεται υπό την πίεση της πτώσης του ποσοστού κέρδους ούτε στο κατά πόσο έχει νόημα να μιλάμε με όρους της «αξίας» πέραν των ορίων της οικονομίας της αγοράς.

Φυσικοί και άλλοι μη-οικονομικοί περιορισμοί²⁹

1) Ο ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΣ χρειάζεται μια επαρκή προσφορά πρώτων υλών, μηχανικού εξοπλισμού κι εργασίας όλων των ειδών (τεχνικούς, διοικητές, ειδικευμένη κι ανειδίκευτη εργασία) χαρακτηριστική για μια υψηλά εκβιομηχανισμένη χώρα. Χωρίς μια άφθονη προσφορά πρώτων υλών, τον εξοπλισμό σε μηχανήματα και την ειδίκευση μιας μοντέρνας βιομηχανικής κοινωνίας η κρατικοκαπιταλιστική επέμβαση συνοδεύεται από μεγάλη σπατάλη, πιθανά μεγαλύτερη απ' ό,τι σε μια οικονομία αγοράς. Για τον πρώτο περιορισμό, την ανεπαρκή προσφορά πρώτων υλών, η ναζιστική Γερμανία προσφέρει ένα τυπικό παράδειγμα. Ο πελώριος μηχανισμός που έπρεπε να χτιστεί για να αντισταθμίσει την ανεπάρκεια των πρώτων υλών —πολύ μικρή για να ανταπεξέλθει στο πρόγραμμα εξοπλισμών— και οι δυσκολίες για τον παραγωγό να προμηθευτεί πρώτες ύλες και, κατά συνέπεια, νέες μηχανές³⁰, δεν μπορεί ν' αποδοθεί στο σύστημα καθευατό αλλά στο γεγονός ότι μια από τις κύριες προϋποθέσεις του έλειπε από την αρχή.

Από την άλλη πλευρά, πολλές από τις οικονομικές αποτυχίες της Σοβιετικής Ρωσίας μπορούν ν' αναχθούν τόσο στην έλλειψη πρώτων υλών όσο και στην ανεπαρκή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Η έλλειψη εκπαιδευμένων τεχνικών, ειδικευμένων εργατών και των ποιοτήτων που είναι γνωστές ως εργασιακή πειθαρχία, που όλα είναι άφθονα μόνο σε υψηλά εκβιομηχανισμένες χώρες, είναι αρκετά για να εξηγήσουν την αργή πρόοδο του επανεξοπλισμού, της επανοργάνωσης του συστήματος μεταφοράς και της ανόδου ή ακόμη της διατήρησης του επιπέδου ζωής στη Σοβιετική Ρωσία. Αλλ' ακόμη κι εδώ ένα κυβερνητικά ελεγχόμενο οικονομικό σύστημα έδειξε τη δύναμη να επιβιώνει σε συνθήκες όπου ένα σύστημα ελεύθερης επιχείρησης θα είχε πλήρως καταρρεύσει. Το κυβερνητικά ελεγχόμενο εξωτερικό εμπόριο και η ανάπτυξη μιας βιομηχανίας για «Ersatz» ύλες μπορεί να υπερνικήσει τους περιορισμούς μιας πολύ περιορισμένης βάσης πρώτων υλών. Η γεφύρωση του χάσματος μεταξύ μιας πλήρως εκβιομηχανισμένης και μιας κυρίως αγροτικής οικονομίας είναι μια πολύ οδυνηρότερη και παρατεινόμενη διαδικασία.

2) Στην ομάδα ή τις ομάδες που ελέγχουν το κράτος θα ανακύβουν διαφορές σε ζωτικά συμφέροντα. Μπορεί να προέρχονται από διαφορετικές θέσεις μέσα στη διοίκηση, διαφορετικά προγράμματα για διατήρηση ή επέκταση της εξουσίας, ή από τον αγώνα για το μονοπώλιο του ελέγχου. Ένας κακός συμβιβασμός και μιά συνεχής πάλη θα έρθουν στο προσκήνιο εκτός κι αν ληφθούν τ' απαραίτητα μέτρα ώστε να υπερνικηθούν αυτές οι διαφορές.

3) Συγκρουόμενα συμφέροντα εντός της κυρίαρχης τάξης είναι δυνατό να ματαιώσουν την κατασκευή ενός γενικού σχεδίου που να αποτελεί την άριστη ενσωμάτωση όλων των διαθέσιμων πόρων για να επιτευχθούν σταθερά επιλεγμένοι σκοποί. Η

29. Το μεγαλύτερο μέρος της επιχειρηματολογίας που ακολουθεί αναφέρεται στην ολοκληρωτική μορφή του κρατικού καπιταλισμού.

30. Βλ. Guenter Reimann, *The Vampire Economy, Doing business under Fascism*, New York 1939.

επιλογή των σκοπών καθαυτών αντιπροσωπεύει ένα μείζον θέμα για όσο δεν θα έχει θεμελιωθεί μια κοινή θέληση. Στη συζήτησή μας ξεκινήσαμε πάντοτε από την υπόθεση ενός δεδομένου γενικού σχεδίου. Αυτό σημαίνει ένα σχέδιο για ακριβείς στόχους που πρέπει να επιλεγούν μεταξύ μιας ποικιλίας δυνατών τέτοιων.

Από τη στιγμή που θα ικανοποιηθούν οι ελάχιστες απαιτήσεις για κατανάλωση, αντικατάσταση κι επέκταση οι σχεδιαστές έχουν μεγάλη ελευθερία κινήσεων. Εάν οι αποφάσεις τους δεν συγκλίνουν σ' ένα ακριβές πρόγραμμα, τότε δεν μπορεί να σχεδιαστεί κανένα γενικό πρόγραμμα για τη βέλτιστη χρήση κι ανάπτυξη των δεδομένων παραγωγικών δυνάμεων.

4) Συγκρουόμενα, εντούτοις, συμφέροντα δεν λειτουργούν μόνο στην κυρίαρχη τάξη. Εφόσον ο ολοκληρωτικός κρατικός καπιταλισμός είναι η έκφραση μιας ανταγωνιστικής κοινωνίας στη χειρότερη της μορφή, η θέληση για κυριαρχία εκ των άνω και η αντι-πίεση από κάτω πλήττουν βαθιά την ψευδο-ελευθερία των σχεδιαστών του κρατικού καπιταλισμού. Η υπηρεσία σχεδιασμού, μολονότι περιβάλλεται μ' όλα τα τεχνικά μέσα ώστε να διευθύνει την όλη οικονομική διαδικασία, είναι καθαυτή μια αρένα αγώνων μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων που δεν υπόκεινται στον έλεγχό της. Αυτό δείχνει ότι ο σχεδιασμός σε μια ανταγωνιστική κοινωνία είναι μόνο με την τεχνική σημασία το ίδιο εργαλείο μ' εκείνο που χρησιμοποιείται σε μια κοινωνία στην οποία επιτεύχθηκε η εναρμόνιση των συμφερόντων. Σε κάθε βήμα οι πολιτικές σκέψεις συγκρούονται με την κατασκευή και την εκτέλεση του καταλληλότερου σχεδίου. Οι επόμενες παράγραφοι θα προσφέρουν μερικά παραδείγματα.

Πώς θα δοθεί κίνητρο για την επέκταση της παραγωγής και την τεχνική πρόοδο μετά την εξαφάνιση του φόβου της επίθεσης ή των αντικειμένων για νέα κατάκτηση; Σ' αυτές τις συνθήκες δεν θα εμφανιστεί η επίφοβη τεχνολογική ακινησία φθείροντας έτσι όλες τις ευκαιρίες για μείωση του μόχθου της εργασίας ενώ θ' ανεβαίνει το επίπεδο ζωής¹¹; Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να υποστηριχθεί όσον αφορά την άποψη ότι ένα νέο σύνολο κινήτρων θα εκδηλωθεί στον κρατικό καπιταλισμό, το οποίο θα συνδυάζει την ορμή για εξουσία πάνω στον άνθρωπο με τη θέληση για δύναμη πάνω στη φύση και θα εξουδετερώνει την εξέλιξη προς μια στατική οικονομία. Αλλ' αυτή είναι μια τόσο μακρινή προοπτική ώστε να χρειάζεται ν' αφήσουμε ανοιχτό το ζήτημα αφού, επιπρόσθετα, στον ολοκληρωτικό καπιταλισμό υπάρχουν σοβαροί λό-

31. Julian Gumpertz, *The Expansion of Production and the Totalitarian System* (αδημοσίευτο) όπου καταδεικνύεται ότι μετά την ιδιοκτησία αρμόζει μια ημι-κυρίαρχη λειτουργία των δικαιωμάτων, των προνομίων, των συναλλαγών, δηλαδή, όλο και περισσότερο διαχωρισμένη από τη δραστηρία και πραγματική μεταφορά της παραγωγής, η οποία λειτουργία δημιουργεί μια νέα τάξη και σφετερίζεται απ' αυτήν...» Η τάξη αυτή αντιπροσωπεύει ένα χώρο αποθνήσκουσας επιδεξιότητων, ικανοτήτων, γνώσεων, παραδόσεων, που

μετακινεί την οργάνωση της οικονομικής κοινωνίας από το ένα σημείο στο άλλο κι οργάνώνει τέλεια το νέο επίπεδο της παραγωγής... Η υπερπαραγωγή από την οποία υπέφερε η οικονομική κοινωνία επικεντρώνεται σε μεγάλο βαθμό στην υπερπαραγωγή αυτής της φιλοπρόδοξ τάξης... και δεν είναι κατά ουσία συμπληρωματικό αλλά ουσιαστικό ότι μια ολοκληρωτική οικονομία σταματά, στη ρίζα τους, την παραγωγή και την α-καταπαραγωγή αυτών των επιδεξιοτήτων...»

γοι για να κρατηθούν στάσιμες οι παραγωγικές δυνάμεις.

Σε μια κρατικοκαπιταλιστική διευθέτηση, εάν το πρόγραμμα επέκτασης το επιτρέπει θ' ανέβει το γενικό επίπεδο ζωής πέραν των περιοριστικών ορίων; Η ερώτηση αυτή μπορεί ν' απαντηθεί καταφατικά μόνο για τη δημοκρατική μορφή του κρατικού καπιταλισμού. Για το αυταρχικό ωστόσο αντίστοιχό της το πρόβλημα είναι διαφορετικό. Η κυρίαρχη μειοψηφία σ' ένα ολοκληρωτικό κράτος διατηρεί την εξουσία της όχι μόνο με το φόβο και την εξατομίκευση αλλά και με τον έλεγχό της στα μέσα παραγωγής και κρατώντας την κυριαρχούμενη πλειοψηφία σε πλήρη πνευματική εξάρτηση. Οι μάζες δεν έχουν την ευκαιρία ν' αμφισβητήσουν την ανθεκτικότητα και τη δικαίωση της υπάρχουσας τάξης· αναπτύσσονται οι αρετές του πολέμου και όλη η «μαλθακότητα» όλη η μεγάλη επιθυμία για ατομική ευτυχία ξεριζώνεται. Μια άνοδος στο επίπεδο ζωής θα μπορούσε ν' αντιδράσει σε μια τέτοια πολιτική. Θα μπορούσε να υπαινισσεται περισσότερο ελεύθερο χρόνο, μεγαλύτερη επαγγελματική ειδίκευση, περισσότερες ευκαιρίες για κριτική σκέψη λόγω των οποίων θα μπορούσε ν' αναπτυχθεί ένα επαναστατικό πνεύμα. Ένα ευρέως διαδεδομένο λάθος είναι πως οι επικινδυνότερες επαναστάσεις υποκινούνται από τα πλέον εξθλιωμένα στρώματα της κοινωνίας. Η επαναστατική λαχτάρα για ελευθερία και δικαιοσύνη βρήκε το γονιμότερο έδαφος αναπαραγωγής της όχι μεταξύ των άπορων αλλά μεταξύ ατόμων κι ομάδων που βρίσκονταν σε σχετικά καλύτερη θέση. Η κυρίαρχη ομάδα στον ολοκληρωτικό κρατικό καπιταλισμό θα μπορούσε συνεπώς ν' αποφασίσει ότι από την άποψη της δικής της ασφάλειας ένα χαμηλό γενικό επίπεδο ζωής και παρατεταμένης δουλικής εργασίας είναι επιθυμητά. Ένας αγώνας εξοπλισμών και η έξαρση γύρω από την απειλή της εξωτερικής «επίθεσης» φαίνεται να είναι τα κατάλληλα μέσα για να κρατούν χαμηλό το επίπεδο ζωής κι οφθαίτες τις αρετές του πολέμου διατηρώντας παράλληλα την πλήρη απασχόληση και προάγοντας την τεχνική πρόοδο. Ένας τέτοιος εντούτοις αστερισμός θα μπορούσε να προσφέρει ένα χτυπητό παράδειγμα για έναν πολιτικό περιορισμό της παραγωγικότητας.

Η σε μεγάλο βαθμό υποθετική ερώτηση που θα μπορούσε να τεθεί είναι τι θα συνέβαινε εάν ο ολοκληρωτικός κρατικός καπιταλισμός ενσαρκωνόταν σ' ένα ενιαίο παγκόσμιο κράτος στο οποίο η απειλή της επίθεσης θα εξαφανιζόταν για τα καλά; Ακόμη και αφάνταστου εύρους δημόσια έργα σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης δεν θα μπορούσαν να εμποδίσουν την άνοδο του γενικού επιπέδου ζωής. Σε μια τέτοια περίπτωση ακόμη και τα εξυπνότερα τεχνάσματα ιδεολογικής κυριαρχίας των μαζών κι ο φρικαλεότερος τρόμος αδυνατούν να στηρίξουν για μια μεγάλη χρονική περίοδο μια μειοψηφική δικτατορία η οποία δεν θα μπορούσε πλέον να ισχυρίζεται ότι είναι απαραίτητη για τη διατήρηση της παραγωγής και την προστασία του κόσμου από ξένη επίθεση. Εάν είναι σωστή η υπόθεσή μας ότι ο ολοκληρωτικός κρατικός καπιταλισμός δεν θ' ανεχθεί ένα υψηλό επίπεδο ζωής για τις μάζες κι ότι δεν μπορεί να επιβάλει μαζική ανεργία τότε δεν μπορεί και να αντέξει σε μια ειρηνική οικονομία. Εφόσον ένας εθνικός κρατικός καπιταλισμός δεν έχει κατακτήσει όλη τη γη θα υπάρχουν πάντοτε επαρκείς ευκαιρίες να δαπανήσει την περισσότερη,

από την πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα (πλεονάζουσα εν σχέσει με τις απαιτήσεις για ένα ελάχιστο επίπεδο ζωής) για συνεχώς αυξανόμενους και τεχνικά τελειότερους εξοπλισμούς.

Γιατί δεν μπορεί να σταματήσει η πολιτική της επίθεσης πριν ένα κράτος κατακτήσει όλο τον κόσμο; Ακόμη κι όταν ένα ολοκληρωτικό κράτος αποκτήσει πλήρη αυταρχία στα πλαίσια της επικράτειάς του, η «προετοιμασία» και οι εξωτερικοί πόλεμοι πρέπει να επιταχυνθούν με στόχο να προστατευθεί έναντι επιθέσεως από το εξωτερικό κι επανάστασης στο εσωτερικό. Ένας δημοκρατικός κρατικός καπιταλισμός, αν και ασφαλής εσωτερικά, απειλείται από ολοκληρωτική επίθεση και πρέπει να οπλιστεί ως τα δόντια και να είναι έτοιμος ν' αγωνιστεί έως ότου όλα τα ολοκληρωτικά κράτη μετασχηματιστούν σε δημοκρατίες. Τον τελευταίο αιώνα έγινε φανερό ότι μια κοινωνία που βασίζεται στη δουλκή εργασία δεν θα μπορούσε να συνυπάρχει με μια οργανωμένη στην αρχή της ελεύθερης εργασίας. Το αυτό αληθεύει στις μέρες μας για τις δημοκρατίες και τις ολοκληρωτικές κοινωνίες.

Έλεγχος του κράτους στον κρατικό καπιταλισμό

ΕΑΝ Ο ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΑΠΟΔΟΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ, που υπερέχει μ' όρους παραγωγικότητας του ιδιωτικού καπιταλισμού, τότε σε συνθήκες μονοπωλιακής αποδιοργάνωσης της αγοράς, ποιές είναι οι πολιτικές συνέπειες; Εάν το κράτος γίνεται ο παντοδύναμος ελεγκτής όλων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, η ερώτηση «ποιος ελέγχει τον ελεγκτή» εμπεριέχει το πρόβλημα εάν ο κρατικός καπιταλισμός ανοίγει ένα νέο δρόμο για την ελευθερία ή οδηγεί στην πλήρη απώλειά της όσον αφορά την καταπιεγμένη πλειοψηφία. Μεταξύ των δύο ακραίων μορφών κρατικού καπιταλισμού, του ολοκληρωτικού και του δημοκρατικού είναι νοητός ένας αριθμός παραλλαγών. Τα πάντα εξαρτώνται από το ποιες κοινωνικές ομάδες κατευθύνουν σε τελική ανάλυση τις αποφάσεις μιας κυβέρνησης που η εξουσία της δεν ξεπεράστηκε σ' όλα τα ζητήματα —«οικονομικά» και «μη-οικονομικά»— στη μοντέρνα ιστορία. Τα παρακάτω πρέπει να εννοηθούν ως ένα αδρό σκιαγράφημα της κοινωνικής δομής στον ολοκληρωτικό κρατικό καπιταλισμό.

1) Η κυβέρνηση ελέγχεται και αποτελείται από μια νέα κυρίαρχη τάξη. Ορίσαμε αυτή τη νέα τάξη ως ένα αμύγαλα των βασικών γραφειοκρατών στις επιχειρήσεις, στο κράτος και στο κόμμα σε συμμαχία με τα υπάρχοντα κεκτημένα δικαιώματα³². Υπενθυμίσαμε ήδη ότι ο κληρονομημένος ή ο νεοαπακτημένος πλούτος μπορεί να

32. Αυτό αληθεύει για τη Γερμανία και την Ιταλία όπου ημφοειδάρχες ιδιοκτήτες γης και μεγαλοεπιχειρηματίες υπάρχουν ακόμη και σχηματίζουν μέρος της κυρίαρχης κλίμακας. Η κατάσταση είναι διαφορετική στη Σοβιετική Ρωσία όπου εξαλειφθηκαν τα παλιά κεκτημένα δικαιώματα. Αφού στη Ρωσία η ιδιοκτησία στα μέσα παρα-

γωγής άλλαξε εντελώς χέρια από τους ατομικούς ιδιοκτήτες στο κράτος και δεν υπάρχει πλέον έστω και στην τροποποιημένη και υποβιβασμένη μορφή που συζητήθηκε ανωτέρω, είναι αμφίβολο εάν το μοντέλο μας του κρατικού καπιταλισμού ταυριάζει στην παρούσα τάση της Σοβιετικής Ένωσης.

παίζει ακόμη ένα ρόλο για ν' ανοίξει ο δρόμος στην κυρίαρχη αυτή ομάδα, αλλ' αυτό δεν είναι ουσιαστικό για τη συμμετοχή στην ομάδα. Η θέση κάποιου στην οικονομική ή διοικητική διεύθυνση, μαζί με κομματικές διασυνδέσεις και προσωπικά προσόντα είναι αποφασιστικά για την πολιτική δύναμη κάποιου. Η νέα κυρίαρχη τάξη, με την επιρροή της στο κράτος, ελέγχει ό,τι θέλει, το γενικό οικονομικό σχέδιο, την εξωτερική πολιτική, τα δικαιώματα και τα καθήκοντα, τη ζωή και το θάνατο του ατόμου. Οι αποφάσεις της δεν περιορίζονται από κάποιες συνταγματικές εγγυήσεις αλλά μόνο από ένα σύνολο κανόνων, σχεδιασμένων για διατήρηση κι επέκταση της εξουσίας της. Είδαμε τι εμπλέκει ο έλεγχος του γενικού οικονομικού σχεδίου: όλες τις βασικές αποφάσεις για το πώς να διανεμηθούν οι «συντελεστές της παραγωγής» μεταξύ των παραγωγικών και καταναλωτικών αγαθών, για την εργάσιμη μέρα, τις συνθήκες δουλειάς, τους μισθούς και τις τιμές. Συνοψίζοντας, ο έλεγχος του γενικού οικονομικού σχεδίου σημαίνει έλεγχο του επιπέδου ζωής. Ανταγωνισμοί συμπεριόντων μεταξύ των ομάδων της κυρίαρχης τάξης θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε σοβαρές δυσχέρειες. Το ταξικό συμφέρον της διατήρησης του νέου καθεστώτος, εντούτοις, θα είναι προφανώς ισχυρό για αρκετό καιρό ώστε να υπερνικήσει αυτούς τους ανταγωνισμούς προτού να γίνουν απειλητικοί για το σύστημα. Τα πρόσωπα που σχηματίζουν την κυρίαρχη τάξη έχουν προετοιμαστεί για τα καθήκοντά τους από τη θέση ή τη συνεργασία τους με τους μονοπωλιακούς θεσμούς του ιδιωτικού καπιταλισμού. Εκεί ένας ταχύτατα αυξανόμενος αριθμός καθοριστικών λειτουργιών επενδύθηκε σε μια σχετικά μικρή ομάδα γραφειοκρατών. Η αρχή του ηγέτη και του ακόλουθου άσπασε πολύ πριν να διακηρυχθεί ως η βασική αρχή της κοινωνίας, αφού όλο και περισσότερο η υπειθυνότητα συγκεντρώθηκε στα υψηλά κλιμάκια της κυβέρνησης, των επιχειρήσεων, των συνδικάτων και των πολιτικών κομμάτων.

2) Εκείνοι οι ιδιοκτήτες κεφαλαίου που είναι «καπιταλιστές» χωρίς να είναι διαχειριστές και που μπορούσαν ν' ασκήσουν μεγάλη πολιτική επιρροή κατά τη διάρκεια όλης της περιόδου του ιδιωτικού καπιταλισμού δεν ασκούν πλέον κάποιες αναγκαίες κοινωνικές λειτουργίες. Δέχονται τους τόκους των επενδύσεών τους για όσο το δυνατό μεγαλύτερο διάστημα και στο βαθμό που η νέα κυρίαρχη τάξη έχει τη θέληση να τους παρέχει. Από την άποψη της κοινωνικής χρησιμότητάς τους ομνιστούν ένα πλεόνασμα πληθυσμού. Υπό την επίδραση μιας βαριάς σειράς φόρων, του ελεγχόμενου χρηματιστήριου αξιών και τη γενικά εχθρική στάση της νέας κυρίαρχης τάξης ενάντια στο «*laissende Kapital*» οι καπιταλιστές αυτοί πιθανά θα εξαφανιστούν. Το εκτεταμένο εναντίον τους μίσος μπόρεσε να αναπτυχθεί μόνο επειδή οι οικονομικοί νόμοι του καπιταλισμού μετασχημάτισαν τον κοινωνικό ρόλο τους σ' αυτόν των παρασίτων.

3) Μια ημι-ανεξάρτητη ομάδα που δεν ανήκει στην κυρίαρχη τάξη αλλά που απολαμβάνει περισσότερα προνόμια από τις *Gefolgschaften*, είναι οι ελεύθεροι επαγγελματίες και οι μεσαίες και μικρές επιχειρήσεις υπό κυβερνητικό έλεγχο. Εκεί όπου επιτυγχάνεται ένας πλήρως αναπτυγμένος κρατικός καπιταλισμός, ο οποίος ανταποκρίνεται στο μοντέλο μας, και οι δυο θα εξαφανιστούν. Η διαδικασία συγκέντρωσης, που κερδίζει μια πρωτόκοιστη ορμή στον κρατικό καπιταλισμό απορροφά τη

μικρή και τη μεσαία ανεξάρτητη επιχείρηση. Η τάση κοινωνικοποίησης της ιατρικής, της δημοσιογραφίας κι άλλων ελεύθερων επαγγελμάτων μετασχηματίζει τα μέλη τους σε κυβερνητικούς υπαλλήλους.

4) Η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού πέφτει στην κατηγορία των μισθωτών υπαλλήλων. Όλα τα πολιτικά δικαιώματά τους έχουν καταστραφεί και μια προσεκτικά σχεδιασμένη εξατομίκευση απλούστευσε το στόχο του περιορισμού τους υπό αυστηρό έλεγχο. Το εργατικό δικαίωμα της συλλογικής διαπραγμάτευσης, της απεργίας, της αλλαγής εργασίας και της διαμονής κατ' επιλογήν (εάν το επιτρέπει η θέση στην αγορά) καταργείται. Η εργασία γίνεται αναγκαστική, οι μισθοί καθορίζονται από κυβερνητικές υπηρεσίες, ο χρόνος ανάπαυσης του εργαζόμενου και της οικογένειάς του οργανώνεται εκ των άνω. Αυτό είναι από μερικές απόψεις αντίθετο στη θέση της εργασίας στον ιδιωτικό καπιταλισμό και ξαναζωντανεύει πολλά χαρακτηριστικά των φεουδαλικών συνθηκών.

5) Το νέο κράτος εμφανίζεται ανοιχτά ως ένας θεσμός στον οποίο ενσαρκώνεται όλη η επίγεια εξουσία και που εξυπηρετεί τη νέα κυρίαρχη τάξη ως ένα εργαλείο για την πολιτική δύναμή της. Οι φαινομενικά ανεξάρτητοι θεσμοί όπως το κόμμα, ο στρατός και οι επιχειρήσεις σχηματίζουν τα εξειδικευμένα όπλα του. Μια πολύπλοκη σχέση υπάρχει, εντούτοις, μεταξύ των μέσων κι εκείνων που τα χρησιμοποιούν, μ' αποτέλεσμα κάποια γνήσια ανεξαρτησία γι' αυτούς τους θεσμούς. Η πολιτική κυριαρχία επιτυγχάνεται με τον οργανωμένο τρόπο και τη συντριπτική προπαγάνδα από τη μία πλευρά και από την άλλη με πλήρη απασχόληση κι ένα επαρκές επίπεδο ζωής για όλες τις βασικές ομάδες, την υπόσχεση της ασφάλειας και μιας πλούσιας ζωής για κάθε υποκείμενο το οποίο υποτάσσεται εθελοντικά κι ολοκληρωτικά. Το σύστημα αυτό απέχει πολύ από το να βασίζεται στη χυδαία δύναμη μόνο. Μ' αυτό παρέχονται πολλές «πραγματικές» ικανοποιήσεις για τα υποκείμενά του, υφίσταται εν μέρει με τη συναίνεση των κυβερνώμενων, που όμως δεν μπορεί ν' αλλάξει τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα μιας κρατικοκαπιταλιστικής κοινωνίας στην οποία τα συμφέροντα εξουσίας της κυρίαρχης τάξης εμποδίζουν τον κόσμο από την πλήρη χρήση των παραγωγικών δυνάμεων για τη δική τους πρόνοια και από την άσκηση ελέγχου στην οργάνωση και τις κοινωνικές δραστηριότητες.

Αναφερθήκαμε περιστασιακά στο ποια νομίζουμε ότι είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της δημοκρατικής μορφής του κρατικού καπιταλισμού. Εφόσον έως τώρα δεν υπάρχουν πρακτικοί τρόποι προσέγγισης κι εφόσον η συζήτηση γι' αυτό βρίσκεται σ' ένα υπό διαμόρφωση στάδιο¹³, εδώ δεν θα γίνει προσπάθεια κατασκευής ενός μοντέλου του.

Η ροπή, εντούτοις, προς τον κρατικό καπιταλισμό αυξάνεται στα μη ολοκληρωτικά κράτη. Ένας αυξανόμενος αριθμός παρατηρητών παραδέχεται, πολύ συχνά απρόθυμα, ότι ο ιδιωτικός καπιταλισμός δεν είναι πια ικανός να χειριστεί τα νέα καθήκοντα. Όλα τα σχέδια για την εσωτερική μεταπολεμική ανασυγκρότηση ξε-

¹³ Cf. Charles A. Beard, *Public Policy and the General Welfare*, New York 1941, που αποτελεί ένα σημαντικό βήμα σ' αυτή τη συζήτηση.

κινούν από την υπόθεση ότι ένας περισσότερο ή λιγότερο διαρκής κυβερνητικός έλεγχος θ' αντικαταστήσει τις μεθόδους του *laissez-faire* στην εθνική και τη διεθνή σφαίρα. Η επιλογή, κατά συνέπεια, δεν βρίσκεται μεταξύ του ολοκληρωτικού ελέγχου και της επιστροφής στην «ελεύθερη επιχείρηση» η επιλογή βρίσκεται μεταξύ ενός ολοκληρωτικού ελέγχου κι ενός ελέγχου που γίνεται εθελοντικά αποδεκτός από το λαό κάθε χώρας προς όφελος της κοινωνίας ως όλου³⁴. Αυτή είναι η διδασχά όλων των ευρείας κλίμακας μέτρων κυβερνητικής παρέμβασης, τα οποία θα συνεισφέρουν στη διάλυση του μηχανισμού της αγοράς, εάν δεν συντονιστούν σ' ένα γενικό σχέδιο. Εάν η κυβέρνηση πρέπει να εξασφαλίσει όλα τα αναγκαία στοιχεία που αναγνωρίζονται ως επιτακτικά στα σοβαρότερα μεταπολεμικά προγράμματα ανασυγκρότησης³⁵, τότε πρέπει να επενδυθεί μ' επαρκείς εξουσίες κι αυτές δεν θα έπρεπε να διακοπούν απότομα εξαιτίας του κρατικού καπιταλισμού.

Είναι ζωτικής σημασίας για τον καθένα που πιστεύει στις αξίες της δημοκρατίας, ότι πρέπει να γίνει μια έρευνα για το εάν ο κρατικός καπιταλισμός μπορεί να τεθεί υπό δημοκρατικό έλεγχο. Το κοινωνικό πρόβλημα εξίσου με το ηθικό με το οποίο βρίσκονται αντιμέτωπες οι δημοκρατίες σχηματίζεται σύμφωνα με τ' ακόλουθα: «Πώς μπορούμε να επιτύχουμε μια αποδοτική χρήση των πόρων μας διαφυλάσσοντας την ίδια στιγμή τις υποκείμενες στην παράδοσή μας αξίες της ελευθερίας και της δημοκρατίας; Πώς μπορούμε ν' απασχολήσουμε τους ανέργους μας, πώς μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε πλήρως τον εξοπλισμό και τις εγκαταστάσεις μας, πώς μπορούμε να επωφεληθούμε από τη μοντέρνα τεχνολογία και ωστόσο, παρ' όλα αυτά, ν' αναδεικνύεται το άτομο ως πηγή των αξιών και η ατομική ικανοποίηση στην κοινωνία ως βασικός αντικειμενικός στόχος; Πώς μπορούμε να επιτύχουμε αποδοτική οργάνωση των πόρων, ενώ την ίδια στιγμή να διατηρούμε τη μέγιστη ελευθερία ατομικής δράσης;». Ο ολοκληρωτικός κρατικός καπιταλισμός προσφέρει τη λύση των οικονομικών προβλημάτων με τίμημα την ολοκληρωτική καταδυνάστευση. Τι μέτρα είναι αναγκαία ώστε να υπάρξει εγγύηση για τον έλεγχο του

34. Μια βρετανική ερευνητική ομάδα, συντιθέμενη από προοδευτικούς οικονομολόγους, επιχειρηματίες, δημόσιους υπαλλήλους και καθηγητές, γνωστή ως PEP (Political and Economic Planning) περιελάμβανε τ' ακόλουθα στοιχεία στο προκαταρκτικό πρόγραμμά της που προετοίμασε το 1940: διατήρηση μετά τον πόλεμο της πλήρους οικονομικής δραστηριότητας, βασισμένης στην πλήρη χρήση του ανθρώπινου δυναμικού και των πλουτοπαραγωγικών πηγών, «ανεξάρτητα από τα απηργιασμένα οικονομικά κριτήρια» εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου ζωής, βασισμένου στα επιστημονικά δεδομένα διατροφής και σωστή πρόνοια για τους εξαρτημένους, εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου στέγασης, βασισμένα σ' ένα κοινωνικά σχεδιασμένο πρόγραμμα στέγασης και κοινωνικών ανέσεων, παροχή ιατρικής πρόνοιας

και μιας λογικής οικονομικής σφάλειας, που να καλύπτει τους κινδύνους της απασχόλησης, των ατυχημάτων, των ασθενειών, της γηρείας και τους υπερήλικες, την παροχή ίσων ευκαιριών εκπαίδευσης σε κάθε χώρα και την επενεργιαθίδρυσ, ενός ευρωπαϊκού συστήματος κωιτέρας μάθησης κι έρευνας ανοιχτό σε μαθητές με απειδεγμένες ικανότητες απ' όλα τα μέρη του κόσμου, η παροχή πολιτιστικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων και η ίδρυση οργάνωσεων για την εκγύμναση και τον ελεύθερο χρόνο της νεολαίας σε ευρωπαϊκή κλίμακα» (Vera Micheles Dean, op. cit., p. 55).

35. National Resources Committee. *The Structure of the American Economy*, Washington, D. C., 1939, p. 3.

κράτους από την πλειοψηφία του λαού αντί από μια μικρή μειοψηφία; Τι κατευθύνσεις και μέσα πρέπει να επινοηθούν για να εμποδίσουν την κατάχρηση της τεράστιας εξουσίας που επενδύθηκε στο κράτος, τη βιομηχανική και κομματική γραφειοκρατία του κρατικού καπιταλισμού; Πώς η στέρηση της οικονομικής ελευθερίας μπορεί να ερμηνευτεί σε αρμονία με τη διατήρηση της πολιτικής ελευθερίας; Πώς είναι δυνατό οι αποσυντιθέμενες κινητήριες δυνάμεις του σήμερα ν' αντικατασταθούν μ' ολοκληρωμένες; Πώς θα εξαλειφθούν οι ρίζες ανάπτυξης των ανυπέβλητων κοινωνικών ανταγωνισμών ώστε να μην εμφανιστεί μια πολιτική συμμαχία μεταξύ αντιτιθέμενων μερικών συμφερόντων και της γραφειοκρατίας, που να σκοπεύει να κυριαρχήσει επί της πλειοψηφίας; Μπορεί ο δημοκρατικός κρατικός καπιταλισμός να είναι κάτι περισσότερο από μια μεταβατική φάση, που οδηγεί είτε στην ολοκληρωτική καταπίεση ή στην κατάργησή της μαζί με τ' απομεινάρια του καπιταλιστικού συστήματος;

Τα κύρια εμπόδια στη δημοκρατική μορφή του κρατικού καπιταλισμού είναι πολιτικής φύσης και μπορούν να υπερνικηθούν μόνο με πολιτικά μέσα. Εάν η θέση μας είναι σωστή τότε η κοινωνία στο σημερινό της επίπεδο μπορεί να υπερνικήσει τα εμπόδια του συστήματος της αγοράς με τον οικονομικό σχεδιασμό. Μερικά από τα λαμπρότερα μωλά αυτής της χώρας μελετούν το πρόβλημα της δυνατότητας ενός τέτοιου σχεδιασμού με δημοκρατικό τρόπο, αλλά ένα μεγάλο μέρος του θεωρητικού έργου θα έπρεπε να διαμορφωθεί πριν τις επερχόμενες απαντήσεις των ερωτήσεων.

Απόδοση στην ελληνική: Γ. Ν. Μερτίνας